ВЕРТЕП

СЛОВО ПЕРЕД ЗАВІСОЮ

Перш за все треба сказати, що сьогоднішнє дійство не має анічогісінько спільного з тим своєрідним розумінням, якого надавали й надають слову "вертеп" не тільки наші північні сусіди, але й чимало наших байдужих земляків.

Це значить: будьте певні, що, потрапивши сюди, ви в жодному разі не потрапили у якесь моторошне місце, у кишло розпутників чи душогубів. Навпаки. Ви прийшли, щоб подивитися на мистецьке дійство, побудоване за давнім місцевим примітивом, подивитися, українською мовою казавши, на вертеп.

Чи ж треба вам далі нагадувати, що цим прекрасним словом у нас називали колись дуже розповсюджене пересувне видовище містерій та інтерлюдій, чи ж треба вас переконувати, що слово це справді прекрасне, повнозвучне, економне слово?

Отже, ви прийшли, ви спокійненько сіли, готуючись, мабуть, трохи розважитись, трохи відпочити в цій залі, де, за зразком колишньої народної творчості, має бути показано низку смішних випадків з чужого чи нашого життя або ж низку жахливих змов та кошмарних убивств з чужого чи теж із нашого життя.

Але якраз у нашому вертепі все буде трохи інакше. Адже протягом останніх віків багато-багато чого змінилося, тому й абсолютна аналогія з колишнім неможлива.

Погодьтесь-бо справді: якщо за тих давніх часів вертеп являв собою видовище, що складалося тільки з містерій та інтерлюдій, то на наш час наспіло вже чимало нових народних різнобарвних і також цікавих

видовищ. Сама-бо містерія, пройшовши екстатичний шлях Елевзіній та символічну путь духовної драми, потрапивши, як усім відомо, з тихого вівтаря на шумний майдан, набравши, кінець кінцем, рис комічних та суто побутових, доживає тепер свого віку десь у глухому закутку Баварії. Строката ж інтерлюдія, відбувши службу хорів та пантомім, перетворена, як усім відомо, Джоном Ґейвудом на живу й дотепну веселуху, тепер ще більше перетворилася й розбіглася по всіх усюдах нашого буття.

Якщо за тих давніх часів вертеп являв собою просто триповерхову коробку, що її з чималою морокою переносилося з місця на місце, то тепер, маючи величезні науково-технічні надбання, ми, безперечно, можемо собі дозволити, щоб наш удосконалений вертеп, будь він яких завгодно розмірів, легенько й хутенько пересувався на які завгодно відстані.

Якщо в тому давньому вертепі за лицедіїв правили невеличкі дерев'яні ляльки, то тепер, коли людська істота зазнала великого поступу, ми, безперечно, можемо собі дозволити, щоб за лицедіїв правили почуття, думки, окремі слова, окремі образи або й самі живі істоти (звичайно, це зовсім не заперечує у нас чималої наявності й чималої ролі незграбно-натуралістичних ляльок).

І якщо колись ляльки не вміли розмовляти нашою мовою, що примушувало говорити за них підказників, то тепер, завдяки науковим досягненням, чимало механізованих ляльок навіть уже й цього формально навчилися, а тому дозволимо собі певність, що мова, якою відбувається дійство, дійде геть до всіх, сприйметься д'останнього звуку.

Отже, не ждіть жорстокої драми про Іродову смерть, не ждіть грайливої п'єси про Смерть і Багача. Не ждіть старого стереотипу. Не ждіть акуратненької послідовності. Не ждіть нічого особливо трагічного, бо трагедія — явище досить умовне і не завжди буває бажане. Не ждіть

також нічого надміру веселого, бо веселощі теж — явище досить умовне і теж не завсіди бажане.

Знайте лише: тут протиріччя не дозволять вам бути байдужими.

Чуєте? Поки що хвилюється скрипка. Але незабаром почне тріскотіти маленький барабан, потім до нього прилучиться ще кілька, тоді гримне великий бубон, ляснуть пронизливі металеві полумиски, застогне валторна, за дрібцюють цимбали, засвищуть флейти, залунають фанфари, зареве шалений тромбон,— здійметься, як це часто буває, ціла гуртовина невгавучих, оскаженілих звуків, що різко пройматимуть ваші істоти й нарешті розірвуть оцю завісу.

Бачите? Ось вона перед вами на всю просторінь міниться фарбами. Наш славетний український художник недавно створив це райдужне видовище, наш видатний український технік зумів застосувати свої здібності й примусити кожну окрему найдрібнішу плямку жваво рухатись.

Перед вами злива найрозмаїтіших кольорів та відтінків. Перед вами, як бачите, грандіозний калейдоскоп. Перед вами сліпучий екран відблисків, зворушлива симфонія удару і ласки. Перед вами (без перебільшень) — саме життя!

Вас, здається, тішить цей ясно-зелений колір, що пропливає вгорі? О, так! Він нагадує час, коли сповняються життєдайними соками земля, і звір, і людина, коли все набрякає солодкою потужністю, коли раз у раз сміливість запліднює новий талант і виникають нові захвати. І ви мимоволі й захватно думаєте: багато ще в нас соковитої цілини й багато-багато весен попереду!

Не озирайтесь — хай не вражає вас чудний вираз на декотрих обличчях, що зринув у цей момент. Це, мабуть, ті, що їх уже не збудить

запах свіжинних уст, це ті, що завжди і скрізь звикло чекають, аби догоріли свічки.

Вас дивує, вас навіть дратує цей розбризк сірих рухливих плямок, що так нагадують сірі осінні дні, сірі почуття, сіру недбайливість, сіру нудьгу присамоварних бесід, сіру активність млявих людей, сіру ніжність безсилих рук, сіру привітність ворожого усміху, сіру тьмяність фальшивих похвал.

Не озирайтесь — хай не вражає вас той приємний спокій, та насолодна покора, що в цей момент лягли на деякі обличчя. Це, мабуть, ті, що їм сірий колір дає гармонійну відраду буденних свят, це ті, що в кожному порушенні штампу готові вбачати ходу на котурнах, це ті, що бояться, коли при них одчиняють кватирку, бояться, щоб їх не прохопило свіженьким протягом, це ті, що стомились, шукаючи спокою.

Ага! Вас уже збуджують чорні правильні фігури на завісі, що ніби нагадують чітку суворість будов, вас уже збуджують і темно-сині лінії на всю завісу, що ніби нагадують чітку розмежовану просторінь праці, вас збуджують безповоротні перехрещування напружених, мов троси, жил, що їм художник надав таких убивчо-правдивих, переконливих форм і кольорів. О, так! Ви бачите неминучість великих устремлінь, ви відчуваєте несхибну упевненість руху, ви розумієте непереможну пісню свідомості й сили. І ви вже мимоволі своєю уявою летите до якихось дальших геніальних ліній та форм, що їх конче винайде прийдешній вчений і колишній степовик.

Не озирайтесь — хай анітрошки вас не турбують сумніви й вагання, що зринули в цей момент на декотрих обличчях. Сумнів — це та ж зневіра, а зневіра — безсилля. Майте завжди терпіння пожаліти слабших. Бо це ж ті, які думають, що знають багато, а знають так мало-мало, це, мабуть, ті, що не бояться нічого, крім сильної віри.

А тепер вас уже причаровує цей яскравий колір, що так владно панує на нашому панно,— колір, коли достигають вишні в садах, колір, коли на вечірній зорі у степах лютують морозні вітри, а на світанках займаються обрії, колір, коли серед глупої ночі, роззявивши пащі й зітхаючи в спразі, родять родючі домни, колір тих незабутніх хвилин, коли ви поранений впали на сніг, колір, що біль перетворює в радість і, раз полонивши, не пустить назад,— бадьорний колір нестримних палахтінь.

Хай він яріє — п'янка справдешня радість!

Хай будуть повні ваші серця, як повні бувають келехи, і... не звертайте уваги на інших!

Годі!

Придивіться краще до цих смарагдових акордів,— хіба не зворушують вас?

До цієї принадної плинності аквамарину,— хіба не поема тихих вечорів на далеких лагунах?

До цих разючих, фіалково-білих, як блискавки, скерцо,— хіба раз по раз не стискається серце й не скрикує ваша кров?

До цих небезпечних звивів сріблястої фуґи,— хіба не вабить борвій у згубну височінь?

До цих важких, чорно-лискучих рулад, що вибухами линуть із темних надрів і все сповивають тривогою,— хіба не бракує вам віддиху й не тягне хутчій до підсоння?

До цієї рапсодії липневих гобеленів, цих зграйних хвиль, що жене їх вітрець,— хіба не вражає величний потік золота й ноту?

До цих голубих, придимлених злегка безмеж,— хіба не кличе у просинь, не мучить жагою пізнань?

Втішайтеся й болійте всі, хто прийшов і хто може! Насичуйтесь цим нескінченним натовпом фарб і відтінків, звуків і півтонів, що мінливо зринають і гаснуть на нашому панно, де над усе панує тільки один найістотніший колір — удару і ласки, болю і радості.

Впивайтеся досхочу, чи то приємно вам, а чи ні, бо ось зараз востаннє зареве музика й розірве завісу.

Але мусимо попередити: все, що досі говорилося, не має особливого відношення до самого дійства. Це стосується до певної міри лише завіси, це зроблено тільки тому, що час був починати, а на кону не встигли як слід приготуватись.

Попереджаємо також (хоч це відомо вже з оповіщень), що серед інших номерів сьогоднішньої програми вашу заквітчану героїню екзотичних танків і своєрідних українських розваг, героїню, що їй багато віддавалося вами часу та хвали,— сьогодні показано не буде, як не буде вже її показано ніколи. Сьогодні натомість з'явиться інша, можливо, ще мало відома вам, проте визнана вже за великий талант, з'явиться жінка найменням Жінка.

СОЛО НЕПРИКАЯНОЇ ЛІРИКИ

Шалено-швидко пролітають наші дні, мчать життям, як розлогими степами, наші буйногриві місяці, пропливають, як гордовито задумані кораблі, наші роки...

Все це, як знаєте, дуже непомітно й дуже просто.

Уявіть собі: просто був такий день, коли ви лишились на самоті. Вас до краю наситила злива облич, слів, жестів, невгавучого шуму вулиць,

невтомного руху праці, і поїзд, що несе вас крізь запашну хуртечу життя, зупинився нараз на маленькій станції десь у степах, щоб наступної хвилини ще швидше рушити вперед.

Був такий день, коли ви, хоч і мали вільний час (а може, саме тому, що мали його), ви не пішли на цікаву лекцію, і не поїхали на полювання, і не взялися читати нову книжку, і не завелися з ким-будь на довгу суперечку, а просто... з чималою увагою почали чомусь упорядковувати вашого стола, хоч цього сухого порядочку на робочому столі ви одвіку не любили і, мабуть, не любитимете.

Це ви робите тільки тому, що сьогодні вас ніби пойняв бунтівливий напад протиріч, і ваша увага зупинилася саме на тому місці, де найбільше вирують зустрічні сили, де стикаються навали здогадів, де збігаються лезами гострі відчуття, де серед задимлених пагорбів, глибоких шанців та розгардіяшу бойовиськ басують переможці і стогнуть переможені, де наростають нові здобутки й готуються нові облоги.

Ви щойно взялися впорядковувати вашого стола, як знову відчули глибокий органічний протест.

О, ті великі, чистенькі, наївно-усмішкуваті столи, що їх так часто бачиш у нас, столи, що нагадують сумнівну цнотливість, підфарбовану красу, примушене кокетство. Ті спокійні, акуратно застелені столи, що від них повіває холодненький вітрець, ті акуратно розставлені, ніби прибиті, цяцьки на столах, що в'яжуть думку, ті акуратненько порозкладені книжки й папери, що зовсім не промовляють, не живуть, не збуджують. Та мертва виставка, гордість ситого нувориша, та дбайливо прибрана поверхня, що під нею тяжко сподіватися на цінні поклади, та припомаджена передчасна чи вчасна лисина, що з-під неї найчастіше можна сподіватися на вияви млявості й ортодоксального гонору.

Ні, ви ніколи не любили й не любитимете подібних розцяцькованих мерців, ви ніколи, хоч як старайтесь, не заведете в себе подібного порядочку на робочому столі, бо зрештою, навіть завівши його, ви незабаром почуєте збоку красномовний сміх: те, що здавалося вам за порядок, ще багатьом здається за кумедне безладдя.

Тоді, частково одсунувши речі осторонь, частково якнайзручніше розклавши їх на поверхні, ви одну п'одній починаєте витягати й розкопувати важкі шухляди. І тоді серед іншого глуму натрапляєте ви на кілька блокнотів.

Еге ж, тих пошарпаних блокнотів, що їх завжди, наполовину заповнивши, кидають кудись недбайливо, поступово затирають у найдальші кутки, поступово за них забувають. Бльокнотів, що з них здебільшого ні один рядок не зринає на лискучу гладінь привселюдної цікавості. Бо саме її них, у блокнотах, найбільше збирається той дорогий радісний непотріб, що конче мусить бути занотований і не мусить вигулькнути десь безрадісною зайвиною.

Проте, сповнені цього разу незрозумілого бунтарства (бувають такі неприкаяні дні), ви починаєте перегортати сторінки цих пом'яшкурених свідків допитливості й хвилювань.

Погодьтесь: інколи це справді буває цікаво.

І поступово ви вчитуєтесь. Ви посміхаєтесь, іноді мружитесь, іноді зітхаєте, іноді дивуєтесь і, скінчивши одного, несвідомо починаєте перегортати другого.

Хочете ви а чи ні, та згодом на вас набігає якийсь дивний, трохи ліричний, трохи непокійний настрій. Ви думаєте: шалено-швидко пролітають наші дні, мчать життям, як розлогими степами, наші буйногриві місяці, пропливають, як гордовито задумані кораблі, наші роки, пропливають у безвість, щоб не вернутись...

Навіщо, навіщо так швидко пролітають дні? Чому не можна затримати свою руку в дружній руці і ще раз, ще міцніше стиснути її?

Чому вже не буде тих буремних повстань першої ночі, чому існує ніч друга, чому так невблаганно-хутко настигає третя?

Чому так напосідливо скрадаються тіні і так підступно, ніби з далекої далини, підповзає сріблясta павутинка?

Чи не можна справді, як у тій українській пісні, осідлати вороних і чимдуж полетіти навздогін?

— Не вернемось!

Так! Мов гордовито задумані кораблі, вони пропливають у безвість, щоб не вернутись ніколи...

І ви думаєте: це прекрасно. Прекрасно, що не може вернутись те, за чим іноді дуже шкодують. Прекрасно, що є можливість любити колишній біль і сумувати за колишньою радістю. Прекрасно, бо це само собою дає невичерпні скарби, бо це значить день у день непереможно хотіти нового болю й нової радості, це значить безнастанно й глибоко любити життя.

Ви думаєте: минає час, а десь по глухих куточках життя один п'одному застрягають блокноти, такі пом'яті й, либонь, уже непотрібні. Вчорашній зазнав поразок від сьогоднішнього, а сьогоднішній анітрошки не певен, що його не зруйнує дощенту переможець нового дня.

Наївні й суворі друзі!

Ви стискаєте, ви піднесено, кріпко пригортаєте до себе і тих, що вже одбунтували, і тих, що бунтують досі. Вам хочеться любовно погладити цих непідкупних свідків допитливості й хвилювань.

Ні! Не треба! І ви вже знаєте, що ви цього не зробите.

Ви сьогодні сповнені якимось дивним настроєм, і вам уже кортить обернути свою ніжність на щось інше.

Сьогодні в найбільшій мірі тяжить над вами напад виклику, і тому вам кортить ширше розгорнути блокноти, рішучіше шарпнути сторінки.

Ви готові наперекір усталеним канонам шукати рухомої змінності, ви готові наперекір абсолютній змінності шукати чогось єдиного, непорушно-суцільного.

— Хай,— кажете ви,— живуть протиріччя, що рухають все вперед, хай живе повсякчасна змінність!

Хай сьогодні з минулих болісних думок, що перетворились та загусли на кремінь, буде викресано іскри радості, хай сьогодні невичерпну любов і жадобу примушено буде трепетно сміятись!

І ви вже поспіхом гортаєте сторінки.

Ви вибираєте на свій смак які завгодно уривки, ви пристосовуєте їх, скільки можливо, один до одного, ви комбінуєте з них, скільки можливо, різні ситуації,— одне слово, несподівано й захоплено творите якийся многобарвний твір. Ви наче складаєте інкрустований малюнок із того листя, що, злітаючи з дерева, падає десь по куточках або невтомно кружляє й пломеніє в буремному вихорі днів.

Шалено-швидко пролітають ці дні, мчать життям, як розлогими степами, буйногриві місяці, пропливають, як гордовито задумані кораблі, наші роки, щоб не вернутись...

МЕЛОДРАМА

Щойно прийшли з роботи. Ви трохи стомлені — така душна випала днина. Ви лягли в своїй віддаленій від міського центру кімнаті, що міститься на другому поверсі невеличкого будинку. Заплющили очі, і одразу почала вас огортати приємна похолодь затінку, почала заспокоювати рівна тиша, що нею сповнено все довкола.

Там десь, ген-ген, ніби за кілька верстов чи глибоко під землею,— невгавучий гуркіт міста, а тут — незмінна, густа, холоднава тиша.

Та раптом — чи чуєте?

З того міського шумовиння особливо виразно вихопився, влетів крізь розчинене вікно, заборсався, як птах у клітці, затремтів, як той птах, умираючи, і зітхнув востаннє мелодійний звук металу.

Фанфари?

Здається, десь — сріблогорлі фанфари.

Ви підводитесь. Уже ближче загриміла оркестра. Десь у вашому будинкові нетерпляче гуркнули двері. Хтось швидко перебіг коридором. Хтось розсипав несміливий гомін. Хтось розгубився...

І ви підходите до вікна.

Це праве вікно (тут є ще ліве, протилежне) задивилося просто на кладовище, бо стіни вашого міського будинку просто межують із кладовищем.

Ви одгортаєте рукою галузки яблуневих верховіть, що заважають вам,— аж три яблуні потрапили якось у цей закуток і розрослися тут напричуд пишно, три великі яблуні під самісіньким вашим вікном.

З другого поверху вам видко внизу старенький паркан, що тягнеться близько повз стіни будинку, такий безсилий, безпорадний паркан. Він ніби ось допіру згинці шкутильгав та раптом згинці зупинився, замислився: чи варто йому далі? Чи варто, коли так напосідливо обступають молоді кущики, так запопадливо чіпляються за кожний вільний клаптик на його дорозі цупкі порості та бур'яни, так заповзято витискають його й силкуються якнайшвидше приглушити д'останку?

Коли ви перехоплюєтесь поглядом далі, одразу ж за парканом унизу ви бачите буйне хащовиння, бачите, як із цього зеленого кипіння подекуди виринають білі або чорні хрести й надмогильники. Ще чимало їх, білих і чорних, тоне в гущавині, чимало вже зовсім струхнявіло, вивітрилось, зникло,— це найглухіша частина великого міського кладовища.

А коли ви кидаєте погляд поверх яблунь, ген-ген у далині, наче під легким серпанком, видко смугу протилежного узгір'я. Там ліве крило міста. Там нові квартали, що гордовитими найновішого штибу будинками, гордовитими корпусами нових заводів, віхами нових димарів, полапками нових учепистих бруківок раз у раз, далі й далі, наступають на одвічну цілину.

Горнуться в далеч сполохані гони. Тікають назад у безвість легенди. І там, де спогад за татарське безумство, де вовки жовту кість жвакували,— тепер владна камінна хода переможця, тепер павутиння металевих сполучень, що силоміць засотують пагорби й долини.

Вклоняйтесь, химери давнизни! Стеліться покірно, простори!

Оркестра скінчила. Це — Шопенів "Marche funebre".

Здається, обіч, здається, там, куди пошкутильгав паркан, знявся останній натхненний звук, поплив над верховіттям і в прозорій високості розтанув...

Натомість зашугали голоси.

Ви ще далі одгортаєте галузки яблунь. Ви зручніше пригинаєтесь і бачите: віддалік, може, кроків за двадцять, під тією веселенькою березою стоїть кілька чоловіка. Погляди їхні скеровано на шум, що наближається. Нараз один похапцем кидає долі недопалену цигарку, притоптує її — затоптує у свіжу землю щойно викопаної могили.

Вам, звичайно, все ясно — хтось назавжди пустився наших берегів.

По хвилині, одгортаючи віти дерев, обходячи звивними низками горбики могил, починають, як бачите, рясніти люди.

Вони поспішають, спотикаються, випереджують одне одного, мимохіть натрапляють одне на одного, звикло нервуються і звикло вибачаються. Кожне з них загодя хоче примоститися якнайкраще. Кожне хоче бачити все до дрібниць.

Злегка хитаючись, випливає над головами труна. Пливе над головами, і голови схилені.

(А чому б справді в цей момент не дивитися д'горі, де сонце і птахи?).

За труною — жінка.

У чорному вбранні, печальна жінка, яку дбайливо підтримують друзі. Молода, але тепер зовсім, зовсім безсила. Мовчазна, але очі їй кричать невимовним благанням. Покірна, але хусточка, що її притискає вона до уст, здригається надто часто, здригається так, що ось-ось випорсне з рук, і руки нестримно метнуться за труною.

Жінко, не треба!

Вам зненацька кортить сказати їй втішне слово. Підійти отак близенько до людини й так сказати — це її, мабуть, трохи отверезить. Підійти й сказати дуже просте, щиросерде слово — це її, мабуть, трохи підсилить. І хоч ви знаєте, що цього не зробите, але через якийсь час, перемігши вагання, ви сходите вниз і, проминувши паркан, наближаєтесь врешті до народу.

Якраз останній промовець скінчив своє слово. Якраз починають забивати труну (оті особливі глухі удари у вічність), і ви чуєте, як жінка безнадійно скрикує, обриваючи фразу:

— Промінчику мій! Пожди! Я ж тебе так!..

У натовпі здіймається раптове замішання, потім настигає раптова коротенька тиша,— вона знепритомніла.

Саме цю мить, коли й ви механічно потяглися вперед, щоб допомогти жінці, комусь з оркестрантів, либонь, наступають на ногу, бо він, болісно сикнувши, тихенько, проте заскалено-міцно кидає лайку.

Та одразу ж завихрюється грім фанфар, поглинаючи все — і несподівану лайку, і гомін юрби, і шум землі, що вже поспішно сиплеться на домовину.

Трохи згодом ви помічаєте: ще не встигли зарівняти землю, а добродушний чолов'яга, полишивши заступа, хутчій підбіг і простягнув руку:

— Дозвольте... щоб пом'януть...

Еге ж, хіба він вам не подобається, цей безпосередній чолов'яга в рябенькій сорочці, що просить на могорич? Він має рацію. Адже трапилась звичайна історія. Звичайнісінька собі історія — померла в місті людина. І чолов'яга, мабуть, не сумнівається, що місто за цей час уже

встигло народити, принаймні, двох нових. Так чому б не хильнути за такий гарний кінець, що завжди є новим, гарним початком?

Ви пам'ятаєте — в юрбі снувалося:

— Вона його так любила! Вони щойно подружилися. Він узявся будувати якусь нову велику будівлю і впав з тих риштувань, що сам поставив. Упав з риштувань, що вломилися. А вона, сердешна, так...

Ви пам'ятаєте — в юрбі, здається, називали ім'я людини, що впала з власних риштувань. Воно своїм співзвуччям, здається, нагадувало прізвище якогось українського поета-лірика, хоч померлий і не був поетом. А втім, ви забули його.

В юрбі навіть хтось іронічно сказав:

— Цікаво, що б то була за будівля, коли таке лихе риштування.

MYSTERE PROFANE

Ваше місце, де сидите, ваша кімната, що нагадує маленьку гостинну станцію десь у степах, цього разу вже сповнена світанкового трепету, плинної сутіні.

Ви розчиняєте праве вікно й одгортаєте віти яблунь.

Спробуйте цього запашного трунку!

Ви нахиляєтесь і ловите устами незрівнянні струмені, що ними тече голубий світанок, ви п'єте з насолодою голубі струмені й ледве вірите, що ви такий багатющий володар.

Адже повз ваше вікно пливе напій, якому не можуть дорівняти найдосконаліші вироби. За вашим вікном, де чорні хрести й зелене кипіння, грайливо іскриться прохолодне бодрене вино.

І ви жадібно п'єте. Ви почуваєте, як скалки-бризки підстрибують і пестливо обсипають ваше обличчя, ви почуваєте, як поволі насичує ваше тіло відрадна потужність, почуваєте, як згодом легшає вам голова й веселішає серце, як гнучко й лоскотно розгортається в вас якась невідома пружина,— хіба вам не хочеться тепер засміятися або почати веселої пісні?

Хто?.. Хто насмілиться сказати, що ви не молоді?

М'які й холоднаві руки простягаються зовні й непомітно скрадаються вам під сорочку. Холоднаві руки міцніше обіймають вас, і тіло, ойкнувши злегка в тремтінні, на якийсь момент ніби завмирає. Ви ніби неймовірно швидко падаєте в глибінь озер і, ледве торкнувшись дна, ледве збагнувши цю бистру путь, бистро виринаєте на поверхню.

Тоді, освіжений і чуйно збуджений, ви ще повніше охоплюєте позіром навіть дрібниці.

Ви помічаєте, як на ребра старого паркану, мов та мучна порохнява на млинове коло, посіялась вранішня срібна припадь. Зринає думка: якщо доторкнутися тепер до паркану, гам лишаться темні чіткі відбитки пальців. Хіба ось зараз вас не потягло (хтозна-чому) справді покласти туди свою руку й конче лишити ці відбитки?

Далі ви бачите, як у вашому сусідньому густовітому закуткові тіль-тіль коливається передсвітанкова тиша. Як там, оповита ще сивою дрімотою, мов на полотні художника, що подав дрімотну давнину хащів, нерухомо стоїть сизозеленаста задума.

І нараз вам хочеться звуків і руху. Вам хочеться тільки одного: швидше вставали б вітри у степах, швидше виходило б сонце!

Хіба не кортить вам набрати повітря в груди й щосили дмухнути на цю застиглу імлу? Хіба не кортить гукнути на всю силу легенів — збудити пташню і покликати сонце?

Звуків! Численних звуків!

Хай це комизливо, хай пустотливо, хай навіть химерно, але хіба ви можете тихо зітхнути й тихо схилитися перед таємно-докучним мовчанням? Хіба ви такий, що побожно простягнете руки назустріч одноманітно-величному спокоєві?

Руху! Сильного руху!

А ще далі, ще далі за цією причайною задумою бачите ви ніби недавній спогад, ніби шматочок давнього сну. Адже бачите ви, яка там щедра повнота, яка там безкрая далечінь? Почуваєте, яка там принадна ласкавість? Чуєте, які там ніжні гойдаються струни? Помічаєте, яке там скраю, яке ж там справді вибагливе мереживо?

Чому ще й досі це спокійне, це тьмяне, світанкове мереживо? Чи не хочеться вам хутчій взяти олівця і на цьому заслонному тлі сміливо й чітко накреслити лінії, які ви звикли завжди там бачити? Так, так! Щоб хутчій та яскравіше виступило там знайоме протилежне узгір'я, і ліве крило міста, і контури нових будинків, і віхи нових димарів, і стьожки нових вулиць — все, до чого так звикла ваша уява. Але це неможливо: далечінь, далечінь...

І хіба може когось здивувати ваше бунтарське бажання — розігнатися ножем по цій неможливій завісі? Так, так! Щоб раптом упали серпанкові примхи і з'явилась проста неприхована дійсність. Але це неможливо: далечінь, далечінь...

То хіба дивуватись, що вас зненацька охопило нове почуття, наївне, як справжня юність, нестримне, як справжня сміливість,— бажання притьмом югнути в ту зачудовану просторінь? Так, так! Щоб полетіти ген-ген над просторами, щоб покірно й відверто стелились ці смуги, щоб розгорталась і падала тьмяна заслона, щоб у невпинному льоті виникав і вихрився довгий шум, щоб раз у раз повставала нова й нова захватна далечінь.

Дійства! Великого дійства!

Гукнувши, ви поспіхом збігаєте долі. Ви перехоплюєтесь через паркан, лишаючи, звичайно, на його холодній сріблястій поверхні відбитки пальців,— о, як приємно! Ви впірнаєте в найгустішу гущавину, ви силоміць мнете галуззя, прокладаючи собі дорогу, ви байдуже одкидаєте й рвете ці зеленясті скуйовджені косми, щоб вийти до найближчої галявки,— о, як приємно!

На галявці одразу зриваєтесь бігти, але насупроть — нещодавня могила. Невже через могилу?.. Та пізно, бо через неї ви вже перестрибнули. І лише після цього, лише на одну мить ви зупиняєтесь. Саме цю мить, як ви чуєте, верховіттями перебігли перші прибійні хвилі, і звідусіль починають дзвеніти перші радісні дзвоники.

Добридень, жаданий вранішній вітре! Добридень, жваві вістунчики дня!

Мимохіть ви сіпаєте якусь довгу тоненьку стеблинку, що, схлипнувши, вислизає з найближчого свого колінця і має такий привабливий зеленявий кінчик. Ви кладете цей кінчик до рота і почуваєте солодке, прохолодне, надзвичайно смачне надіб'я. Тоді висмикуєте по дорозі ще кілька стеблинок, тоді ще кілька, ще,— і так, смакуючи сік цих солодких рослин, що зросли на могилах, наспівуючи щось безтурботне, ви поспіхом простуєте далі, простуєте через горбки, щоб скоротити дорогу, немов боїтесь спізнитись на якісь важливі

сходини, якесь виняткове видовище, хоч добре знаєте, що ось незабаром вигулькне огорожа, а там одразу почнеться степ.

Справді, мов той притінений коридор, лишається позаду кладовище, і ви входите до прекрасної залі, такої високої, такої неймовірно великої, що в першу хвилину самі собі здаєтесь непомітною комашкою.

Як тут багато повітря! — занепокоївся б сам славнозвісний Коро.

Цей незрівнянний, димно-голубий плафон, ці неосяжні, фіалково-голубі стіни! Вони ніби починають злегка струменіти.

А вдалині, де звивною густою смужкою лягла долішня рампа, що з неї силоміць просочується світло, там вдалині більше й більше починають розходитись складки заслони, і на жовтожарому помості... урочисто і владно...

— Слава сонцю! — гукаєте ви майже по-хлопчачому.

Довкола немов займається дивна пожежа — горять простори! Довкола дедалі більше й різноманітніше спалахкують веселі вогники фарб,— сміються простори!

Яка багатюща палітра! — занепокоївся б сам Анатоль Петрицький.

І через свою мимовільну приємну схвильованість, через своє мимовільне піднесення ви ще гостріше й повніше сприймаєте довколишні фарби, довколишні звуки. Ви повертаєте обіч од тієї стежки, що біжить повз жита до далекого хутора, ви обминаєте плантації, що укісним клином, мов той півострів у море, врізаються в яркувату, запущену, зарослу бур'янами персть,— і йдете ви бур'янами, поки час, без мети.

На зелах, бачите ви, цвітуть вранішні роси, і раз у раз, зиркнувши на сонце, краплини скрикують раптовим діамантовим блиском. Зела з легеньким присвистом шмуригають вас по ногах і лишають сліди такого ж бо ніжного смарагдового пилу.

Десь ніби з-під ваших же ніг раз у раз вистрибують потривожені трав'яні коники, вибігають і випурхують якісь шелесливі жучки, дзвінкасті злотаві хрущики, спритні різнобарвні метелики, і навкруги, що більше пригріває сонце, то більше зростає їхнє своєрідне шурхітне сюрчання. Чи не здається вам зрештою, що ця метушлива комашня хоче скласти до сонця якусь свою особливу, нечувано-снажну, радісно-упивну хвалу?

Невловимо тонка, многострунна гармонія! — занепокоївся б сам суворий Моцарт.

Ліворуч майже зникає крило міста, праворуч майже зникають переліски й хутори,— і от перед вами щойно порушена плугом, облита вранішнім рожевим світлом, розлога цілина.

Як у чорному морі ті скиби, що їх струже невтомний вітрюга, так біжать ці свіжо заорані чорно-лискучі хвилі.

А й справді, погляньте уважніше: чи не здається вам, що вони повільно й розмірено дихають?

Чи не здається вам, що ці овали ген-ген заораних вчора ланів, ці тугі в рожевих цілунках перса легітно пашать?

Чи не здається вам зараз, що ця запашіла персть, ця розбурхана вчора коханка лише злегка замріяно-млосно примружила очі і жде, нетерпляче жде, щоб хутчій сюди впало сім'я?

Чи не здається вам, що в цій вранішній млості мріє вона за того дужого з металевими м'язами героя, який не томитиме довго й грубо її жагу, який прийде, десь певне, незабаром, рішучий, уважний, щоб охопити її всю в свої міцні руки і без вагань, без сутужних перерв і надаремного нуду радісно й легко дати їй плід?

Мріє, що буде так: сонячним ранком загудуть двигуни і по всіх усюдах приємно-лоскітно побіжить ціла валка сміливих крицевих легінів.

Комбайни!

Бачить: сонячним райком гейкнуть двигуни й підуть гуляти, взявши кожний з собою по двадцять глибоких збудних плугів. Ще не встигне вона затремтіти від першої сильної ласки, як тут же слідком, мов той хвильний вітрець, набіжать, розсипаючи пестощі, цілі зграйки дискових блискотючих борін. І тут же, щойно зітхне вона втомно й візьметься на сонці масним випаром, як уже наспіють жадані занурливі полапки, і з сіялок поллється злотавий мед.

Не зазнавши зайвої втоми, буде вона бережно викохувати рунь. Не затративши зайвих сил, помірно й достатньо буде насичувати дороге поріддя, аж поки стане час.

Годі знову загуде знайомий рій, і один п'одному, як металева кіннота, прилинуть ті ж самі поспішні і вправні двигуни. Де пройдуть їхні перші шереги, там бистро й покірно вклониться перший покіс. А де пройде решта, взявшись за руки з конвеєром, там на перший покіс рівно й точно впадуть три наступні покоси.

І не треба буде ждати до осінніх туманів, поки вистоїться золото в наїжених задушливих копах, поки не припадуть дощами й не запріють скарби, поки не затьмиться й не спопеліє добра міра здобутку (...десь там у клуні хтось у в один ціп гупає...). Не треба, бо хвилі покосів, що їх

досхочу обійматиме вітер і цілуватиме сонце, досталь достигнуть протягом кількох зоряниць.

А комбайни, спритні комбайни, що виладнаються тут же па все привілля, комбайни услужно постелять рівні полотна й обережно, лагідно, щоб не впала надарма жодна крапля, понесуть дорогу покладь в жадібні руки рушія.

Ці вправні комбайни, ці прекрасні комбайни ту ж мить хутенько приберуть усю зайвину і знову будуть готові на перший же поклик з'явитись і дати гостро-занурливу ласку.

Так вона мріє — хіба вам не ясно?

І щиросердо вклоняєтесь ви цій запашній персті, що замріяно розляглась перед вами та хоч-не-хоч нагадує вам жінку. Жінку, що мусить болям коритися, але радіти, в зойках вагатися, але родити — щасливу! щасливу!

Ви нараз чуєте, як бренять під ногами й хитаються гони.

Ви схиляєтесь долі, щоб краще збагнути. Ви припадаєте до грудей цілини. Ви наслухаєтесь.

Правда, як прискорюють віддих,— ви і вона?

Як гулко б'ється серце,— ваше й її?

Які могутні шуми бродять десь у глибинах,— і в вас і в ній.

Яка дивовижна легкість сповняє обох!

І ви обіймаєте землю.

Згодом, похопившись на думці, що починається день, ви рушаєте в поворотну путь. Ви вертаєте, напоєний збудним вином і ласкою лона, вертаєте легко й потужно, вертаєте сміючись, і сьогоднішній день праці здається вам дорогим подарунком.

Еге ж, сьогодні буде заглиблено-творчий, багатий день!

СЕАНС ІНДІЙСЬКОГО ГАСТРОЛЕРА

Іноді надвечір, поглянувши в праве вікно, ви бачите печальну постать, печально похилу жінку в темному вбранні, що стоїть над могилою.

Так! Вона найчастіше приходить, коли починає вечоріти. Приходить з портфелем або якимись паперами (очевидно, просто з роботи).

Вона майже раз у раз приносить з міста квіти, старанно розкладає їх там, де це здається їй за найкраще, і раз у раз обережно поправляє стьожки зів'ялих вінків. У цей момент, коли обережно й любовно доторкуються її пальці до вінків, вона (без перебільшень) скидається на Маццолеву "della Rosa", що,— пригадуєте, мабуть,— так граційно, любовно й захисливо зводить руки над своїм дитинчам. У цей момент, хоч як вам дивно, вона ніби ледь-ледь посміхається, як та ж стримана "della Rosa", ледь-ледь одхиляється, щоб краще перевірити, чи гаразд поправлено стьожку, і, одвівши руку, якусь хвилину нерухомо тримає цю руку в повітрі, мов білого птаха, що схилив свою голову.

В цей момент вона сама ніби трошки нагадує дитину, і вона, печальна жінка, не знає, що печаль надає їй іноді таких викінчених обрисів, такого ласкавого й поважного виразу.

Вона не знає, що бувають моменти, коли вона справді скидається на Маццолевий твір, на зразок своєрідно поєднаних Кореджіо і Рафаеля.

Дивившись на неї, ви забуваєте, що в руках вам застигла цигарниця, і лише згодом, коли жінка підводиться, ви тихенько запалюєте цигарку. Вам неприємно, що ви неначе підглядаєте за чужою душею, проте ви аж ніяк не можете одвести очей.

Ви бачите: стоїть непорушно, мов кам'яна, стоїть, прикипівши поглядом до німого пагорка, стоїть довго, бліда і прекрасна.

Потім, як почне сутеніти, вона стає навколішки, схиляється низько і гладить — легенько, ніжно, замиловано гладить землю могили.

А як загусне присмерк, як затче імлавим прядивом увесь цей куток, ви чуєте,— що це? — ридання.

Жінко, не треба!

Ви заслоняєте праве вікно.

Тоді, в тиші кімнати, згадується, що колись випадково потрапила вам до рук книжка славетного індійця з Капілавасту, славетного Сакія-Муні.

І там прочитали ви: "Що є початок страждання?".

"Та жадоба, що кличе від одного народження до другого, і що поруч з нею невідступно йдуть радість і пристрасть,— жадоба насолоди, буття й могутності".

Спочатку це вас вражає. Ви ще раз повільно і майже вголос повторюєте індійцеву мудрість, що згадалася так доречно і так недоречно. Ви напружено думаєте, так напружено, що врешті навіть уявляєте собі, ніби перед, вами, підібгавши ноги, сидить у своїй уславленій позі уславлений Будда і, злегка похитуючись, з виразом спокійним та трошки лукавим, проказує до вас ту ж саму думку.

— Що це, зрештою, значить? — питаєте ви.

— Це значить те, що значить,— відповідає древній софіст.

— Значить, радість і пристрасть велике лихо?

— Так! Радість і пристрасть — велике лихо.

— Значить, жадоба, що кличе від одного народження до другого, дуже шкідлива?

— Так! Жадоба ця дуже шкідлива.

— Значить, якщо прикласти ці міркування... ну, хоча б до жінки, то жінка, яка звичайно сприяє жадобі і родить,— наш ворог?

— Так! Якщо вужче й простіше це ставити, то ми самі собі вороги.

— Слухайте, древня людино, я ще раз питаю вас: ви категорично стверджуєте, що жадоба насолоди, буття й могутності — це шлях до страждання?

— Рішуче так.

— І ви, мабуть, саме тому й пішли в пустелю, щоб сховатися од цієї жадоби?

— Хай буде по-вашому... щоб сховатися од цієї жадоби. — Значить, мусило бути так: щойно втекли ви од людей і життя, ви одразу ж стали мертвяком?

— Стривайте...

— Ні, хвилинку уваги. Значить, по-вашому, мусить бути так: щоб знищити страждання, треба знищити життєдайну жадобу?

— Ви маєте рацію.

— Але в такому разі ви, древня людино, зовсім не маєте рації. Бо, іншими словами, це значить: людей обернути на мертвяків, а ввесь світ у пустелю.

— Ах, ви занадто спрощуєте! А втім, висловлюйтесь собі, як хочете. Пам'ятайте тільки одне — все полягає в тому, щоб знайти супокій.

— Ах, ви також неймовірно спрощуєте! Бо все якраз полягає в тому, щоб глибоко закопати, заховати супокій.

— Ні, мій заповзятий. Ви забули, що написано в моїх аватарах: лише коли гасне вогонь насолоди, гріха, облуди й гордощів, лише коли гаснуть всі пристрасті й безчестя,— тоді настає супокій, і нарешті наближається людина до нірвани.

— Іншими словами, вкорочує собі віку?

— Що ж... Ваша різка репліка мене не дивує, бо ви, очевидно, упертий послідовник ідеї вічної матерії.

— Мабуть, у такій же мірі, як ви послідовник ідеї вічного духу. І тому я не можу докладно збагнути, що таке нірвана, і тому дуже прошу це явище мені пояснити.

— Охоче, якщо ви серйозно.

— Цілком серйозно.

— Нірвана — це рух і нерухомість, буття й небуття, не створене й не народжене, не почате й не скінчене, але це — кінець страждання.

— Так! Знаєте, древня людино, що на моєму місці сказав би тепер хтось інший, ще завзятіший? Сказав би так: ви або щирий оригінал, або, даруйте на слові, ви... боягуз. О, не вражайтеся! Це сказав би інший. Я ж особисто цілком розумію вас, і я вам співчуваю. Так, так! Я щиросердо вам співчуваю, бо не ви — чуєте? — не ви винні в цій, висловлюваній вами, облуді. Я прекрасно розумію, що в таких усвідомленнях перш за все винне тодішнє буття. І перш за все в ньому причина.

— О, який перебільшений... модний кавзалізм!

— Мабуть, в такій же мірі, як ваш химерний і давно вже немодний ілюзіонізм. Адже, даруйте відвертість, ваші домисли нагадують домисли того розгубленого ченця, що синтезуючи все, коротко виголошував: "Credo quia absurdum!". "Я вірю, бо все це — нісенітниця!". Пригадуєте собі? Вірую, бо це — нісенітниця! Вірую, бо це незрозуміле, нереальне, вигадане. Яка ж бо справді безпорадність, безнадійність, який відчай! А втім, облишмо ченця. Я хочу ще кілька слів до вас.

— Будь ласка.

— Я хочу, скориставшись із ваших же слів, остаточно сказати вам: якщо жадоба, що кличе від одного народження до другого, гарантує нас од нірвани, то хай живе ця прекрасна жадоба!

(Постать гостя вражено застигла).

— Якщо жінка сприяє жадобі й народженню, якщо жінка — один із тих найсильніших стимулів, що ніколи не дозволять зазнати нудного й страшного супокою, то хай живе ця прекрасна жінка!

(Постать гостя нервово здригається).

— Якщо жадоба радості є початок страждання, то хай живе страждання!

(Постать гостя різко хитнулася і починає мерхнути).

— Якщо страждання в свою чергу є початком радості (а так, здається, мусить бути), то знову-таки хай живе страждання — повсякчасний контролер і підсилок!

(Постать поволі тане й зникає).

— Хай живе те, що дає нам буття, найцінніша людська цінність! Хай живуть протиріччя, що постійно рухають все вперед! Хай живе чудесна рухома рівновага! Хай живе все, що ненавидить морок і любить силу, все, що не знає супокою й зневіри!

Помітивши нараз, що нікого з вами нема, відчувши велику полегкість і перейнятий великою певністю, ви поспішаєте до правого вікна, щоб цього разу піднесено привітати зажурену жінку.

Але в тому застиглому морокові жінки ви вже не знаходите. Тоді згодом перехоплюєтесь ви до лівого вікна, що задивилося впрост на місто.

ТАНОК МІСЬКОГО ВЕЧОРА

Воно невтомне, як одвічна радість життя. Воно суворе, як невблаганна смерть. Воно завжди сповнене тих загадкових, приглушено-клекітних, переможних і переможених шумів, що родяться тільки в самому вирі зустрічних сил, на перехрестях гострих почувань та домислів і в боротьбі творять прийдешнє.

Адже ви любите місто?

Бачите:

воно, як той непохитний лицар у надійному панцирі. Воно має крицеві груди і глибоко дихає шумами. Воно мас в нетрях своїх невситиме гаряче серце, могутній двигун, що споживає людський мозок і пристрасті та бурхливо жене кров по своїх численних артеріях.

Воно, взявши потрібні соки, без жалю відкидає непотріб, воно упевнено, запопадливо притягає до себе все, що тільки може дати хоч трохи поживних калорій.

Безперечно, ви любите місто.

Воно визнає тільки сміливих і здібних. Воно обдаровує ласкою тільки імкливих та енергійних. І воно ненавидить, безмежно ненавидить усіх, що кволі й зневірені.

Ви його любите, бо кожний, хто прийшов сюди, мусить бути бадьорим і мужнім. Кожний тут, свідомо йдучи на страту, почуває себе тільки щасливим: він не тлітиме десь надарма, він поспішно збиратиме всю свою потужність і він побачить, як радісно й вдячно палає вона на вогнищі спільних зусиль.

Так. Ви схвильовано простягаєте руки назустріч коханці. Мудрій, сильній, звабливій коханці, що її було вимріяно, що її в цій родючій країні вже знайдено.

Так! Ви загрозливо зводите руки назустріч куртизанці. Веселій, пожадливій, нафарбованій красуні, жорстокій бабі, що хтиво лащиться, що її в цій родючій країні ще не загублено.

Адже ви любите так, що для вас неминуча ненависть.

Ви згодом минаєте вечірні вулиці й завулки. Ви переходите освітлені майдани й мости, притінені алеї та сквери. Ви входите в розчинені двері й потрапляєте в гущавину, в ту рясноту протиріч, що скупчити їх може тільки місто.

Ви проходите крізь чад суворих корпусів, крізь барвисту суєту многоповерхових клітин, крізь сіру втому піддаш і брезклу задуху підвалів,— всюди, куди вас веде тремтливий танок вечірніх вогнів.

І перед вами, як той строкатий візерунок на убранні танцюриста, як ті мінливі шматинки, що підстрибують, кружляють і звиваються в лад його рухам, як ті миготливі блискітки, що виграють всіма кольорами, перед вами кружляють, пролітають, виграють візерунки й блискітки вечірнього танку.

— Вас уже збуджено?

Задьорно підморгують зграї ліхтариків.

— Вас уже зацікавлено?

Шикуються в гордовитій поставі фасади.

— Ви вже помітили?

Співають дроти густих сполучень.

Промайнула, як у швидкому сальтарело, висока худорлява постать. Промайнула знову й знову,— ходить вона трохи зігнута, мов той звір у клітці, міряє навкоси свою комірчину, дедалі більше й більше прискорюючи крок, а за нею невідступно, нахабно бігає тінь, стрибаючи по стінах, переповзаючи долівкою, звиваючись, ніби глузуючи з постаті, ніби намагаючись і собі відобразити, перекривити той напружений вираз обличчя, ту прокляту думку, що кидає людину з кутка в куток.

Проплива, як у лагідному менуеті, поважна округла постать, виринаючи з м'якого фотелю, де їй, мабуть, так вигідно схиляти голову на розстібнуті опасисті груди, де їй так приємно, слухаючи патефона, присьорбувати з фальшивої порцеляни, де їй так зручно закласти ноги на поручні, запалити фальшиву гавану, летіти сантиментальними мріями за хмаркою диму, дрімати й бачити тільки рожеву путь.

Пройшла, як у чіткому весняному марші, упевнена постать з рішучими рухами, що здаються такими закінчено-владними серед блискавичних металевих кружлянь та безугавної гонитви шумів, постать, що її обличчя здається таким насторожено-скупченим, сливе жорстоким, сливе камінним, ніби воно цією маскою застигло навіки, і тільки очі, пильні й правдиві, розливають теплінь, промовляють і тішать справжнім людським єством.

Ось у прокуреній клітині, мов у світанковій сутіні, стурбовано коливаються десятки голів, і точиться заповзята суперечка про насущні вимоги — он у прокуреній клітині, мов у сизій імлі, коливаються кілька стурбованих голів і, пасуючи та вістуючи, грають насущними вимогами.

Тут легковажно сіють убивчий родинний розбрат, там пишеться ніжно-юне, ніжно-чисте признання на адресу дівчини з синіми очима. Тут, вітаючи тінь невмирущого Елагабала, регочуть оголені стегна й продають насолоду та сифіліс, там, проганяючи тінь Елагабала, навчають про велику красу та вагу статевих взаємин і жахну потворність сифілісу.

Праворуч у закутку вихоплюється купка змовних скрадливих кашкетів, що поспіхом оглядають зброю і падають у пітьму — ліворуч поспіхом цокотять запізнені машинки, прокладаючи на завтра стежку до суворого вироку.

Спереду всіма силами тягнуться в привабливу далечінь, заповзято розвівають морок облуд, розчищають дорогу від спадкових згубних

спокус; ззаду всіма силами впинаються, складають поганську честь, пожадливо допивають рештки з потрощених сулій та половецьким побоєм б'ють свого друга й виганяють геть.

Тут обіймаються, і талановитий актор з підмостків заохочує до щирості, там підступно ладнають зраду, і бездарний фігляр силкується замаскувати свою нещирість.

Тут заклопотано ділять шкоринку на кільканадцять ротів і не тратять надій, не впадають у розпач, там ростуть на вибагливих дріжджах і одригують докорами, розпачливо зітхають за минулим.

Тут проклинають минуле, творять відродження прав, що їх зганьблено, там іронічно мружаться, занепокоєно горлають і виспівують великодержавних псалмодій про братів-слов'ян.

Там хрипить сьогоднішній невдаха, безумно хапаючись висхлими руками за життя, але помирає; тут, обіч же, здіймається зойк сьогоднішнього маленького щасливця, що відразу оголошує своє право на життя.

Ось невідступно й рішуче змагаються за одвічну мету, ще кріпче беруться за руки, ще далі, ще густіше простягають ланки несхибних запорук, а по довколишніх щілинах шупорять скрадливим шурхотом, намагаються де-не-де цю міць підпиляти, присипати іржею заздрості й гніву, хутенько сторгувати за копійчаний скарб.

Так! Ви загрозливо зводите руки назустріч куртизанці. Пожадливій, нафарбованій бабі, що її в цій родючій країні ще не зведено з світу.

Так! Ви схвильовано простягаєте руку назустріч коханці. Мудрій, сильній, звабливій красі, що її в цій родючій країні вже знайдено.

І от ви — на розі великих вулиць.

Хіба не досить тверезості в чітких камінних профілях?

Не зринають то тут, то там нові вже профілі?

Бракує рішучості й мужності подихам невтомних корпусів?

Не окрилено геніальними злетами мозок антен?

Не зацвітає тут щира й переконлива усмішка, щоб піти за штучною міною?

Хіба можна юність проміняти на облудну маску?

Хіба приваблять виснажені груди, коли насупроть запах свіжинних уст?

Хіба, нарешті, ще не запліднено цю нову потужну коханку новим ярливим героєм степів?

Задьорно підморгують зграї ліхтариків.

— Адже вам трепетно?

Шикуються в гордовитій поставі запещені світлом фасади.

— Хіба вас не збуджено?

Співають дроти густих сполучень.

— Що ви подумали?

Лунають сигнали задимлених фортець.

— Що ви помітили?

Вигукують бистрі авто і трами.

— Кому ви махнули рукою?

Громохко басують нестримні вулиці.

— Кому ви крикнули навздогін?

Ви поринаєте в одну з найбурхливіших жил.

Вас обступає ряснота облич, що на них такі щедрі бувають тільки міські вечори, облич, що швидко зринають і тануть, спалахкують і гаснуть, мінливо пропливають, немовби на цих хідниках вечір повів за собою якусь своєрідну безкраю фарандолу.

Ви впізнаєте їх: круглі, продовгасті, квадратові, підстругані, обрубані, зарослі й голені, здорові й скалічені. Похмурі, що допитливо дивляться долі, або ховають свій позір, або несуть невідомий у серці тягар, або назавжди без вороття прикипіли очима до землі.

Життєрадісні, що дивляться ясно вперед або розсипають довкола піднесення, випромінюють бадьорість і віру, жарт і завзяття, пломінь і міць.

Обличчя, що від них повіває привітом, або сірі й скупі на привіт. Вирази спокійні, що прихиляють своєю певністю, або непокійні, що дратують своєю підозрою. Очі зацікавлені, що люблять часто озиратися, або гордовиті, що приховують цікавість за своїм шанолюбством.

Обличчя гладкі й худорляві, шляхетні й грубі, оприскливі й добродушні. Обличчя деспотичні й затуркані, дегенеративні й соковиті,

прості й самозакохані, розумні й тупі, захоплені й байдужі, приховані й відверті, радісні й безбарвні, сміливі й полохливі, задьорні й нерішучі, юні й старі. Обличчя рухливі, обличчя мертві, обличчя живі, обличчя замасковані.

О, ця кольориста гама, цей нескінченний, красномовний потік!

Ви ніби розтоплюєтесь у ньому, ви самі себе віддаєте й самі насичуєтесь.

Ви дедалі більше й більше занурюєтесь у найгустіше кипіння. Ви пливете, либонь, без мети, але дізнаєте так багато!

Хвилинами ви ніби не існуєте, проте ви стільки розумієте, бачите, чуєте.

Яка ряснота очей, усмішок, надій, розчарувань!

Яка злива слів, думок, стремлінь, почувань!

За один момент стільки тут створено й скільки зруйновано. Скільки в цих головах блиснуло нового і скільки спопеліло хвальних чеснот.

Скільки здобуто і втрачено, куплено й продано, народжено і вбито!

Злети й падіння, Віра і голод. Життя і острах.

Біль і перемога!

Конче — перемога.

Тут, у численній людській навалі, у спільному тісному шумуванні, ви, поза всім, зазнаєте великої радості. Тут, у нестримному вирі, забуваючи

зовсім за себе, ви найбільше себе відчуваєте. Ви ще глибше проймаєтесь любов'ю до всіх них многобарвних, незнаних і дорогих, чужих і близьких вам істот. Ви їх вітаєте, що вони, як і ви, малесенькі частки одного могутньо-великого. Ви ніби невимовно вдячні, що вони, як і ви, горітимуть, аж поки д'останку згорять.

Слава руйнуючій силі вогню!

Слава будівничим вогненним шумам!

Вас охоплюють нові сміливі пориви. Вас п'янить жадоба чинності. Вас сповняє така заохоченість і сила, що завтрашній день праці здається дорогим подарунком.

Так! Завтра буде заглиблено-творчий, багатий день!

ПАНТОМІМА

Ой, снігу, снігу довкола, куди тільки глянеш.

Біло, біло довкола, аж очі мружаться, поки звикнуть.

А ще й сонце гойдається в голубих високостях, сміється маленьке пустотливе сонце, і сміються долі то тут, то там пустотливі, рожеві, голубі й фіалкові іскорки. Сміються іскорки на дахах, що ніби проти сонця повистелювали гостинні скатерки. Перестрибують іскорки вітами дерев, густо обдарованих снігом, дерев, що стоять такі непорушні та гордовиті й геть скидаються на майстерний витвір із тонкого скла. Здається-бо: підійдеш до котрого, штовхнеш — воно тобі із мелодійним дзвоном враз розсиплеться на дрібні шматочки. Штовхнеш — а воно тебе справді обсипає тисячма миготливих іскорок.

Сніг у дворі позвисав, як ті великі пухнасті пластівці вати.

Біло, біло довкола — аж очі мружаться маленькій дівчинці.

Дівчинка дуже любить сонце і любить сніг. І якщо вам особисто сніг нагадує всілякі давно й широко відомі образи, що за їхньою допомогою звикли змальовувати сніг (сніг, як вата, сніг, як скатерка, сніг, як розсипана мука і т. ін.), то маленькій дівчинці слово "сніг" перш за все нагадує її великого, білого, пухнастого діда-Мороза, якого вона теж дуже любить. Дарма що дід-Мороз надто вже зазнав її пестощів, що йому геть скрутилися в'язи й бракує однієї ноги,— дівчинка дуже любить дідуся-Мороза.

Маленька дівчинка — велика любов.

Збираючись у двір на прогулянку, вона, либонь, мріяла тільки за те, як возитиме його в доморобних санчатах оцим неймовірним снігом, бо ж, погодьтеся, не може бути нічого кращого за подібну розвагу.

І справді, спочатку, як ви бачили, вона тільки це й робила, мало звертаючи уваги на інших дітей, що граються в дворі. Вона собі щось наспівувала однотонно-наївне, задьорно погейкувала на діда-Мороза, перекидала його, а потім знову заклопотано всадовлювала, заспокоювала й знову співала й возила,— вона досхочу впивалася своїм маленьким щастям.

Маленька дівчинка — велика радість.

Та несподівано радість потьмарилась. Як бачите, непомітно для неї взялося десь поблизу двоє інших маленят, а за ними, ніби навмисне, плентається ще чималий кудлатий пес.

Дарма, що пес добродушно на всіх поглядає й байдуженьки помахує своїм скуйовдженим хвостом,— він все ж таки починає виявляти зацікавлення до діда-Мороза, він наближається до нього й хоче понюхати.

Серце маленькій дівчинці завмирає. Однак, схаменувшись, вона топає ногою і, скільки вистачає їй здібностей, суворо кричить на непрохану тварину.

Ну що ж із того, що поміркований кудлань, подумавши трохи, вирішив поволі одійти? Адже це анітрошки не стосується двох маленьких несподіваних приблуд. Адже це анітрошки не зменшує їхнього зацікавлення до діда-Мороза, що так вигідно й кумедно катається собі в санчатах.

Увага, що її виявив кудлань, тільки підсилює їхню власну увагу. І чому б їм справді не погратися трохи з Морозом, як ото грається маленька дівчинка? Це ж, мусить бути, надзвичайно приємно!

Тим-то, як бачите, вони не дуже вагаються. Лише кілька хвилинок обмінюються вони з дівчинкою якимись неупевнено-запитливими поглядами, а потім досить упевнено підходять: один до діда-Мороза, другий до дівчинки, щоб узяти мотузочку од санчат.

Дівчинка спочатку стовпеніє. Але ту ж мить її пальці несвідомо й міцно затискають мотузочку, а тіло, мабуть, теж несвідомо падає на дідуся-Мороза, щоб захистити, щоб не дати.

Вчувається раптовий, пронизливий вереск, такий схожий на вереск звірятка, такий близький до ридання і такий загрозливий, що вражені приблуди одходять осторонь.

Еге ж, маленька дівчинка — велика тривога.

Після цього, як бачите, вона стає дбайливіша,— принаймні, протягом перших кількох хвилин. Вона, сторожко озираючись, знову возить свого дідуся, дбайливо розмовляє з ним, наспівує, підстрибує, захоплюється, знову щось наспівує (вона дуже любить співати), аж поки не привертає її

уваги той різноголосий шум, що, як чуєте, дедалі сильнішою та безладнішою метелицею починає завихрюватись у другій частині двору.

Що це там?

Зупинившись і на такий випадок поклавши пальця в рот, дівчинка якийсь час пильно й недоумкувато дивиться туди, де вирує шум.

Її збуджують дзвінкі голоси таких же маленьких, як і вона, людей, що юрбою вовтузяться он там у віддаленій частині двору. Їй подобається, як декотрі з них заповзято кидають сніговими грудками, кумедно спотикаються, доганяють одне одного, падають, регочуть, регочуть до захлину, до сліз.

І раптом дівчинка сама регоче.

Бачите? — нестримно, щиросердо регоче. Вона не помічає, як із рук їй випорснула мотузочка од санчат. Вона вже заохочено йде на цей веселий гомін, до цих рухливих, безтурботних, чужих і близьких їй істот.

Наблизившись, вона стає трошки обіч, вона ще не наважується взяти участі в грі. Їй трохи сум'ятно, бо тут є старші й сильніші за неї. Вона поки що тільки відверто реагує на всі події, хляскає долонями, коли влучно когось наздоганяє метка грудочка, втішається, коли падає хтось незграбний, співчутливо розкриває свого рота, коли кисло кривиться чий-будь чужий рот.

Проте дедалі жвавіше й жвавіше починає рухатись маленька дівчинка: вгинатися, щоб не потрапили сніжкою в неї, одскакувати, щоб дати місце іншому, одштовхувати інших, щоб у цій метушні не штовхнули її саму.

Кінець кінцем (і як їй побороти нестримне бажання!), вона вже мне у руках грудочку снігу. Кінець кінцем (і як це сталося!), вона вже шпурляє в когось свою слухняну сніжку.

А тоді враз, наче шаснули двері в нову сонячну хату, спалахкують нові справжні веселощі, невситимі, захватні, ажень п'янкі.

І здається дівчинці іноді, що будинки, дахи й дерева сіпаються на всі боки, що вони хиляться й підстрибують, що довколишні друзі захоплено трусять якусь рясну снігову грушу, що високе й пустотливе сонце, раз у раз надимаючись, бризкає з рота крижаними блискітками.

Маленька дівчинка — великий химерник.

Хіба жадає в цей час маленька дівчинка чогось іншого, крім найкращого сприту в змаганні? Хіба може хотіти чогось іншого, крім вдалого нападу й рішучої оборони? Хіба не збуджена вона до краю й хіба не потрапляє нарешті її сніжка в зашаріле обличчя ще меншого, ніж вона, дитинчати?

Дитинча, як бачите, поволі присідає, хвилину мовчить, і тільки через хвилину на все подвір'я розголошується його безнадійний скорботний захлин. І коли на цю скаргу вибігає з будинку хтось із дорослих та, лаючись на такі виграшки, забирає невдаху, маленька дівчинка, що вчинила біль, презирливо кидає на адресу скривдженого:

— От ісце... плакса!

Маленька дівчинка — великий самолюб.

Співчуття, звичайно, трохи стискає їй серце, але в той же час її серце сповняє нове, приємне, сильне відчуття особистої переваги. І щоб побороти перше неприємне, вона, як бачите, чимдуж знову береться до гри.

Маленька дівчинка — великий хитрун.

Інші, що були трохи розгубилися й зніяковіли через цю хмарну пригоду, починають поволі прилучатися до дівчинки, і дівчинка своєю подвоєною тепер рухливістю заохочує їх до дальшої, ще заповзятішої гри.

Гляньте-бо, скільки жвавості виявляє тепер ця дівчинка! Скільки здогаду й зручності,— мабуть, несподівано для себе самої. Скільки рішучості й владності,— мабуть, несподівано для інших.

Гойдається земля. Танцюють дерева й будинки. Рясно палають сніжки Видзвонює сонце. Виблискують у повітрі голоси. Яриться захват, минає час у невтомному веселому дійстві.

Та раптом — ах! — заліпила очі навіжена сніжка, заліпила шорстким, дряпливим віхтем усе обличчя маленькій дівчинці. Заряботіло все перед маленькою, попливли якісь кружальця, і сама вона ніби кудись попливла...

І вона знає, що плакати не треба, але навіщо, навіщо так смагонула ця сніжка просто в обличчя? Навіщо зробили їй боляче? Навіщо... вона вже зайшлася слізьми і тепер, звичайно, в жодний спосіб уже не стримає себе. Еге ж! Не стримає. І тому їй стає ще гіркіше, болючіше...

Маленька дівчинка — велика невитривалість.

Це таке довге й тяжке ридання, що, ясна річ, незабаром знову мусить з'явитися хтось із дорослих та цього разу вже конче заборонити гру.

І справді, хтось погрозливо гукає з балкону. І справді, над веселощами збігається тепер темніша хмара, ніж то було минулого разу.

А дівчинка в цей момент чує над собою нетерплячий, сповнений презирства голос, що каже їй спідтиха:

— От ісце... плакса...

Хтось її навіть злісно смикає, і вона знає, що це хтось із більшеньких, сильніших за неї, а тому їй дуже соромно, так соромно, що вона довго ще не наважується розплющити як слід очі та поглянути як слід довкола.

Лише коли стихає біля неї шум, коли голоси (чує вона) віддалюються,— лише тоді поволеньки перестають здригатися її плечі, перестає лоскотно котитися слина в горлі, і обережно, насторожено з-під лоба викрадається її позір.

Ах, які ж неприємності бувають на світі! І зітхнувши, дівчинка ще довго стоїть на одному місці, повільно й механічно тре кулачком свої віченьки, що, до речі, давно вже висохли, і з-під лоба набурмосено поглядає аж у самий куток двору, де зійшлися стіни парканів і де тепер знову завихрюються нетерплячі, зривні голоси.

Згодом її палець знову потрапляє до рота, бо в самому кутку двору знову розгойдується якась нова цікава вовтузня.

Ага! Там починають ліпити снігову бабу. Яка ж це принадна історія! Хіба можна встояти на одному місці, байдуженьки поглядаючи? Хіба можна утриматись, щоб тихенько, бокаса не наблизитись до решти жвавих друзів та не взятися й собі до цієї побудови?

Одне слово, ви вже бачите, як маленька дівчинка працює на всі сили. Захекавшись, вона ледь-ледь доштовхує чималу грудомаху до самого центру спільної будівлі, і друзі, що вже забули за її невитривалість, залюбки допомагають покласти цей шар поверх інших нашарувань.

Підсилена приязним ставленням, дівчинка захоплюється ще більше. Захоплюючись цікавою справою, дівчинка заглиблюється ще більше в подробиці самої справи.

Вона вже не тільки виконує, вона дає поради й вказівки. Вона вже не тільки радить, вона сперечається, доводить і відверто сміється з інших, либонь, невдалих порад. Вона вже зовсім пустила в непам'ять свою недавню смутну пригоду, бо... все проходить. Вона вже знову рухлива, гомінна, життєрадісна, бо... все міняється.

Еге ж, маленька дівчинка — великий діалектик.

І коли побудову закінчено, коли снігова баба витріщує банькасті вугляні очі й вишкірює ікласті вугляні зуби,— в загальному вибухові сміху й оплесків, здається, найвиразніше чути верескливий регіт маленької дівчинки. Принаймні, так здається самій дівчинці.

А коли хтось із більшеньких несподівано пропонує:

— Давайте злобимо з баби генелала... — дівчинка перша сплескує долонями й кличе інших пристати на таку витівку.

Чому саме? Бо, поза всім, вона генералів ніколи не бачила, тільки чула за них. Бо слово "генерал" звучить для неї якось особливо химерно. Адже це десь, певне, ще цікавіша, ще краща розвага!

Маленька дівчинка — великий захват.

Дехто з недосвідчених, що теж ніколи не бачили генералів, трохи вагаються, боячись, щоб новою вигадкою не зіпсувати такого вдалого спільного витвору. Тому й запитують вони, тому й мають у відповідь:

— А отого сталого генерала з бантами, що був у кіні.

І байдуже, як там інші, але дівчинка вже знає, що саме мусить являти собою цей генерал, хоч, по правді, в кіні генералів вона собі не пригадує. Дівчинка тільки знає, що це якась дуже серйозна, цікава, небуденна постать. І цього досить.

Отже, тепер цій новій роботі — щонайбільше уваги, щонайбільше старанності!

З якою надзвичайною обережністю підстругує вона трісочкою сніг, щоб надати йому форми чобіт. З якою великою дбайливістю підліплює вона додаткові клаптики, щоб руки скидалися на справжні руки. З якою невірою виконує вона накази інших верховодів, що звідусіль обліпили постать і тремтять у напруженій творчості.

Еге ж, маленька дівчинка — великий інтуїт.

Робота, звичайно, досить клопітна й затяжна. Але робота ця, мабуть, дає прекрасні наслідки, справляє велике враження, бо все довкола геть принишкло, і навіть ті, що не беруть близької участі (а їх більшість) стоять у мовчазному напруженому чеканні.

Нарешті все скінчено, і, довершуючи витвір, на генералову голову урочисто накладається темно-синього кашкета — просто горщика, що його миттю принесено з чорних задвірків.

Тоді всі одходять на певну відстань, щоб добре поглянути, і подивам, захопленню, радості немає меж. Од вигуків, сміху, оплесків здригається ввесь цей куток.

Погляньте-бо: великий, важкий, з руками й ногами, в чоботях, в паскові, що до нього причеплено шаблюку, з ґудзиками на всі груди, з бантами, з довгими вусами, зубастий, сердитий, страшний,— справжній генерал! Здається, що він от-от зірветься зі свого місця й шугне по дворі. Авжеж він мусить побігти. Він — як живий!

Що ж тоді буде? Що ж тоді буде?

І раптом, ніби у відповідь на це загальне мовчазне запитання, летить просто в генерала чиясь нетерпляча бистра сніжка.

Загальний сміх. Похвальні вигуки. І всі, ожвавившись, готові ту ж мить зробити те ж саме.

Але один із найстарших поспішно застерігає й спиняє розбурхані пристрасті:

— Стривайте! Ми зробимо інакше. Ми його розстріляємо!

Що він сказав? Що це значить? Як це?

А ватажок, одразу запалившись, уже формує бойову колону й береться до попередньої муштри.

Що ж це значить? Знищити генерала? Знищити витвір, на який покладено стільки дбайливості, праці й часу? Знищити те, що навряд чи вдасться так гарно зробити вдруге? Ні, це неможливо. О ні! Маленька дівчинка на це не пристане. Нізащо в світі! Ні!

Маленька дівчинка — великий консерватор.

Як бачите, вона поспіхом умовляє не робити руйнації, вона поспіхом просить, і до неї вже дехто починає прилучатися. Та, як бачите, їй не щастить. її просьби аж ніяк не впливають на більшість, і вона ладна спересердя навіть заплакати. Вона, бо вже встигла звикнути до цього витвору. До думки, що завтра й післязавтра стоятиме в їхньому дворі у цьому кутку ця химерна постать. Що можна буде похвалитися такою незвичайною прикрасою перед дітьми сусідніх дворів та й перед дорослими. Що можна буде по-всякому ще вбирати й розцяцьковувати цю прикрасу. Що можна буде...

А ватажок уже веде ватагу й попереджає за свою команду.

Що ж це справді? Як тепер справді залишиться куток? Як вони сміють не послухати її? Не послухати інших?

Дівчинка хапається, біжить назустріч невблаганному дійству, біжить, погрозливо махаючи руками, несамовито кричучи на ввесь двір.

Еге ж, маленька дівчинка — великий раб своїх прикрас, свого куточка.

Та не стримати їй суворого походу. Мало-мало не потрапляє вона в гущавину сніжок, що нараз градовинням сипнули в генерала. І хоч досить міцно стоїть генерал, проте невтомні кулі рясніше й рясніше обсідають його, а захоплені стрільці ближче й ближче підходять до нього.

Тоді несподівано прокидається в дівчині нове, незнане ще їй відчуття — якийсь глибокий, внутрішній протест. Протест проти себе самої.

Не гаючи й хвилинки, випереджуючи всіх, вона, як бачите, стрімголов кидається до цього ж химерного витвору, що був їй такий дорогий, і на всю свою силу починає його бити. Так, так! Бити по ногах, у живіт, у груди,— де тільки можуть сягнути її кулачки. Руйнувати безоглядно, руйнувати дощенту, руйнувати все те, що вона допіру так дбайливо допомагала створити і що їй так надзвичайно подобалось. Гнівові чудному, що зненацька охопив її, гнівові немає меж.

Її тіло одчайдушно швиргається, щоб хутчій повалити ненавидну тепер постать, її чобітки без жалю товчуть снігову підпору, збиваючи заметіль, її лікті працюють, як невтомні маленькі двигунчики, її пальці безсердо розривають хитромудру, щойно вистарану різьбу. І сама вона,

забувши за все, мов у нестямі, кричить щось різке, бунтівливе, принадне, пристрасне.

Маленька дівчинка — великий бунтар, маленька дівчинка — жорстокий сміливець.

Її друзі, що спочатку були сторопіли, як бачите, враз прилучаються до неї. Їм надто припадає до серця такий рішучий вчинок, їм страшенно радісно, що вони можуть дати й собі цілковиту волю.

І вони наввипередки роблять те ж саме. Вони всі ніби справляють безжурний танок завзяття, вони, мов охоплені насолодою перемоги, захватно, весело верещать на ввесь двір.

У дворі здіймається такий неймовірний галас, наче тут завалився будинок або трапилось ще щось страшніше.

Ясна річ, що на місце події спішно з'являється кілька дорослих і згодом, притишивши рейвах, покартавши як слід за подібну поведінку (о, ці неможливі уважні дорослі!), категорично наказують не вчиняти дурниць (о, ці неможливі сухі накази!), а багатьом оповіщають, що час уже кінчати гулянку (о, ця неможлива сувора неволя!) і силоміць ведуть до хати (о, неповторне, голубе дитинство!).

Забирають також і маленьку дівчинку. І маленька дівчинка покірно йде, насичена до краю многобарвною, многострунного музикою сонячного дня, йде до темних сіней, що після сонця здаються ще темніші, і, наспівуючи ту саму свою пісеньку (вона дуже любить співати), повільно, майже навпомацки сходить сходами на свій поверх.

А дід-Мороз? — спитаєте ви.

За пухнастого дідуся дівчинка забула. Дідуся нема. Дідусь лишився у дворі. Його непомітно прибрав-таки той кудлатий пес, що, граючись

вкупі з іншими псами, порвав, пошматував, затаскав дідуся кудись у безвість.

Дівчинка згадає, але більше його не побачить.

Ніколи.

І це дуже добре.

ЛЯЛЬКОВЕ ДІЙСТВО АБО ПОВСТАННЯ КРОВІ

— ... тільки, на мою думку, ви все ж таки надто оптимістично дивитесь на цю справу,— каже один, високий, худорлявий, у капелюсі, з кийком у руках.

— Чи не хочете ви цим, з доброї волі, сказати, що я несерйозно дивлюсь на цю справу? — спокійно відповідає другий, кремезний, середнього росту, в кашкеті, без кийка.

Ніч. Насичена стриманим шелестом, облита місячним світлом, удекорована густими тінями, затайно-усмішлива, п'янка ніч весни.

Ніч, коли небо палахкотить синім пломенем, і жодним ліхтарям несила перемогти цієї ясної зливи, коли будинки й дерева обертаються в зачудоване майстерне панно й нагадують щось давнє й величне, коли шурхіт піску на доріжці здається особливо настороженим і тане поволі, тане довго, а кроки на асфальті здаються особливо лункими, ніби то не кроки вицокують, а навмисні грайливі молоточки, коли постаті уявляються вам надто легкі і майже прозорі, а тіні від постатей незграбно-важкі, як недбайливо кинуті довгі кереї, коли з вікон часто рокоче запізнений рояль, а десь далеко-далеко чути уривки молодих і хвилюючо-снажних пісень.

І коли раптом десь поблизу впаде кришталевий келех, нестримно залунає, наче той джазовий зойк, і розсиплеться дзвінкими блискітками сміху, а його поспішно й безладно заметуть безладні й веселі голоси.

І згаснуть.

Ніч.

Двоє людей ідуть, не кваплячись, віддаленими вулицями і, не кваплячись, трохи плутано, як це найчастіше буває, правлять бесіду. Двоє середнього віку людей вертаються з лекції, що її цього вечора виголосив приїжджий заслужений професор естетики й моралі на тему "Наша дійсність і проблема статі" (до речі, тим сьогоднішнім співучасникам, що й досі погано знають свою мову, треба нагадати, що слово "стать" значить те ж саме, що значить російське "пол". Тих же росіян, що добре знають свою мову, треба застерегти, що тут слово "пол" не має нічого спільного з полом, яким вони ходять у себе в хаті, а визначає воно ту органічну різницю, що ділить людство на жінку й чоловіка).

Отже, двоє людей, високий в капелюсі і невисокий в кашкеті, як ви, мабуть, помітили з самого початку, не можуть дійти згоди, і кожний з них непохитно обстоює свої погляди.

— Бачте, мій друже,— мовить високий,— серйозність, що про неї ви допіру згадали, серйозність взагалі — річ до певної міри умовна. Бо ж, наприклад, багато явищ, що їх років двадцять тому вважалося за серйозні, тепер вважаємо за несерйозні. І навпаки. Те, що сьогодні вважаємо за серйозне, завтра буде зовсім несерйозне. І знову ж навпаки. Час, мій друже, робить своє діло.

— Щодо часу маєте рацію,— підхоплює другий,— тільки чудна трошки у вас діалектика. Я додав би сюди уточнення. А саме: навіть в один і той же час одні й ті ж явища можуть кваліфікуватися в одному

місці як серйозні, в другому — як несерйозні. Все залежить од того, яка саме верства виносить про ці явища своє рішення. Узагальнено ж прикладати до всього ваше "навпаки" — це іншими словами стверджувати, що історія повторюється. А я в це рішуче не вірю.

— І віра,— перебиває високий,— на мою думку, теж явище до певної міри умовне. Сьогодні ви не вірите, а завтра, може, й повірите. І навпаки.

— О, ви невиправні! — сумно посміхається той, що в кашкеті. — Проте наша розмова починає вже набирати характеру казуїстики. Це, либонь, нам обом зовсім не бажано. Будемо говорити ясніше, простіше, конкретніше.

— Гаразд,— зупиняється високий, одним помахом своєї довгої руки зсовує капелюха на потилицю і стукає кийком об камінець, стукає один лише раз, але чуєте, як довго стоїть цей звук серед весняної ночі, як довго пливе, коливається луна, аж поки десь у далеких завулках, закутках тане.

Тоді високий, глянувши з неприхованим викликом на свого співбесідника, таким викликом, ніби хоче йому сказати: "Ось зараз я тебе знищу",— справді каже:

— Слухайте, але є ж у світі щось вічне?

— Ні! Нема нічого вічного,— спокійно відповідає йому другий.

— Як? А людина? Сама людина з її пристрастями?

— І людина, коли хочете, не вічна. І пристрасті не вічні. Пригадайте собі, що людина була колись просто хребетною твариною. А потім мавпою. А потім дикуном. А потім уже поволі стала людиною. Візьміть тепер на увагу невпинну працю вчених, величезний поступ науки і

спробуйте майнути думкою в майбутнє. І спробуйте тепер мені заперечувати, що через кілька сотень чи тисяч віків ця сама людина з усіма її пристрастями не обернеться на щось нове, відмінне, зовсім інше. А?

Вдалині застугоніла вулиця, і телефонними дротами перебіг якийся мелодійний шум.

— Як я бачу, то й ви невиправні,— каже високий, насуваючи капелюха на чоло. — І якщо я, припустім, був ухилився в казуїзм, то ви, безперечно, ухиляєтесь в утопізм.

— Підпертий об'єктивними фактами,— додає співбесідник,— а не якимись суб'єктивними здогадами. Проте я знову нагадую, що ми надто одбігли основної теми. Повернімося краще з цих високостей до нашої прекрасної землі й виходьмо лише з потреб та завдань буття.

Тим часом стуготнява, швидко наближаючись, обертається у цілий рій шорстких перекімшених звуків, і повз двох співбесідників, як бачите, проїхав візник.

А потім пройшла якась самотня поспішна постать, а потім іще неспішні три, що з них середня — жіноча.

— Еге ж, наше буття,— продовжує той самий кремезний,— оперує ще (та й довго, мабуть, ще оперуватиме) звичайною людиною з усіма її позитивними й негативними нахилами. А тому, вертаючи до нашої основної теми, до сьогоднішньої лекції про взаємини статі, я волів би перш за все говорити тільки за це. Ви не заперечуєте?

— Ха-ха! Наше буття! — піднесено жестикулює високий і знову цокає кийком об камінчик.

Він ніби ладен вважати себе за переможця і він знову зсовує капелюха на потилицю:

— Наше буття! Наше чудесне, прекрасне, запашне, чи як там його ще називають, буття! Наше, чорт побери, оновлене буття, що розв'язало всі скріпи моралі, особливо для молоді, що обернуло людську істоту на якусь плотську потвору. Не посміхайтесь, бо це ж так! Наше буття, що дозволило нам потоптати закони естетики й етики, дозволило дати безмежну волю емоціям, повернути до первісної полігамії, зробитися великими розпусниками!

— Ого! Як я бачу, то вам справді не бракує емоцій.

— За мене не турбуйтесь. А втім, приймаю ваше зауваження і буду конкретніший. Як вам, мабуть, відомо, я маю чималий досвід з медицини і, коли говорити конкретно, то прошу вас: статеві зближення, мусите знати, надзвичайно впливають на ввесь організм людини, особливо молодої. Статеві зближення руйнують організм, особливо молодий. Не посміхайтесь, бо це так. Мусите знати, що хребетний мозок та мозок голови зазнають од цього великих порушень, нерви обертаються на розтріпане клоччя, серце, що раз у раз потерпає від конвульсійної кризи, псується, легені геть втрачають свою еластичну пружність та належний обшар і наближають вас до сухотки, шлунок перестає нормально працювати і обдаровує найрозмаїтішими неприємностями, кишки геть слабнуть і також обдаровують різними неприємностями, печінка й нирки завдають несподіваного клопоту, шкіра втрачає свіжий вигляд, сили геть підупадають, очі позбавляються живого блиску, червоняться й погано бачать, зуби й ті навіть помітно псуються, воля тікає, а натомість з'являється нерішучість та бездіяльність, пам'ять затемнюється, наче на неї сходить густа тінь...

— І людина стає ідіотом або помирає. Це справді жах! — трохи нестримним, проте лагідним тоном вклинюється другий. — Справді, справді жах! І я тепер розумію сердешного святого Себастіяна, що не пожалів свого віку молодого та добровільно наважився на... операцію.

До речі, на тому горельєфі, що й досі, як вам, мабуть, відомо, зберігається в стародавній Празі, найпікантніше виглядає самий виконавця цієї процедури, вірний пес сердешного Себастіяна. Пригадуєте собі?..

— Ну що ж, коли так — будемо жартувати.

— Ні. Я тільки на жарт відповів жартом.

— Але я найменше думав про жарт.

— В такому разі... в такому разі ви маєте рацію лише в одному. Ви, безперечно, маєте рацію, якщо все допіру вами сказане застосовувати до розпусників, до тих, що зловживають. Всяке-бо зловживання дуже шкідливе, а зловживання у взаєминах статей — особливо. Я навіть був би дуже радий, щоб усі ті, хто має нахил до зловживань, завжди мислили саме так, як оце зараз мислите ви. Запевняю вас. Але я не можу погодитись із вашим трохи панічним тоном і трохи дивною категоричністю. Я також, як вам відомо, маю певний науковий досвід, а тому мушу сказати: всі біологічні функції організму, в тому числі й функція статева, щільно й безпосередньо зв'язані між собою. Отже, порушувати яку-будь із них, затримувати її процес в такій же мірі шкідливо, як шкідливо перевантажувати її, зловживати процесом. Ясно?

— Але маємо, прецінь, докази, що цілковите обмеження цього процесу не шкодить, а навпаки.

— Маємо також безперечні докази, що нормальний перехід цього процесу тільки підвищує працю розуму, витончує свідомість, надає уяві блиску й сили, заохочує до сміливих злетів.

— От воно! От воно! — хапливо нервується високий. — От де таїться все лихо! От де гніздиться єресь! От звідки походить анархія! Адже ви забуваєте, як це забувають і інші, що основне призначення зближень —

продовження роду. Що, власне, зближатися мають право тільки тоді, коли дійсно хотять, продовжити рід. А ви кажете... ха-ха! От звідки й маємо дегенератизм!

Десь неподалець, мов той птах із дерева, зривається ширококрилий жагучий сміх, що нагадує джазовий поклик, шугає між будинків, летить уздовж вулиці, підіймається високо й розсипається по дахах срібним пилом.

Наші співбесідники, повернувши за ріг, потрапляють, як бачите, в зливу місячного світла. Їх тепер дуже добре видко.

— Чуєте? — каже кремезний з голеним обличчям і м'якими непохапливими рухами. — Чуєте? Їй-бо, сміється сама ніч. Адже я за основне не забуваю, адже я маю на увазі нормальний процес. Не можна, голубе, так перекручувати й доходити такої скрайності. Не можна тільки цим пояснювати дегенератизм. Не треба думати, що природа так зрадливо обдарувала нас цим почуттям. Не треба лукавити перед природою й перед самим собою.

— І не треба,— трошки дразливо додає високий з вигорбленим носом та чорною цапиною борідкою,— не треба бути таким толерантним, бо якраз отака толерантність призводить до того, що молодь наша (та чимало й дорослих) своє інтимне життя обертають в анархію. Це ж факт! Незаперечний факт!

— Хм! Дозвольте знову не погодитись і дозвольте сказати, що це не факт. Це знову паніка. Знаєте що? Не будемо брати на себе сумнівну ролю панотців, не будемо соромливо приплющувати очі... А краще погляньмо на все це спокійніше, об'єктивніше, глибше. Запевняю вас: коли ми так поглянемо, ми, безумовно, переконаємось, що молодь наша зовсім не така, як то вам здається. Я погоджуюсь, що інтимне життя нашої молоді ще як слід не врегульоване, але воно дуже далеке від анархії. Я кажу, що треба вести рішучу, невтомну боротьбу з усіма

анормальними проявами серед нашої молоді, але це ще не значить боротьбу з анархією. Молодь-бо наша — прекрасна молодь, соковита, витривала, і в багатьох своїх вчинках вона буває зовсім невинна.

— Ну, знаєте... Це вже примиренство. Це вже якесь, так би мовити... хе-хе... покаянне всепрощенство... — труситься чорна борідка, і з неї вистрибують дрібні остючки сміху, які, здається, чіпляються за одіж і кілька хвилин ще висять, боячись упасти долі.

З вікна, що розчинене впрост на місяць, незважаючи на пізню годину, спочатку сум'ятно, а потім, як чуєте, сміливіше, чіткіше хтось радісно схвильований починає розмову з вічно свіжим та відвертим Шубертом.

Наші співбесідники на момент замовкають, приємно чи неприємно вражені, а потім кремезний, скинувши кашкета і злегка помахуючи ним, провадить далі:

— Так! Наша молодь, що напоєна південним сонцем, насичена південною свіжиною й завзяттям,— вона хороша, як оці свіжі бадьорні звуки серед ночі. Їй-бо, правда.

— Все ж таки, чому ви берете на себе досить невдячну місію розписуватись за молодь?

— Бо, повторюю, я її добре знаю, бо я її розумію, бо я не можу терпіти легковажних наклепів, як це дозволяв собі сьогодні хоч би й той самий шановний професор. І говорити про це — не значить розписуватись. І говорити про це — справа дуже вдячна. Але для того, щоб говорити, треба, повторюю, підійти серйозніше, треба глянути глибше, і тоді ви справді переконаєтесь, що молодь наша, напоєна південним сонцем,— прекрасна молодь, і що в багатьох своїх вчинках вона буває зовсім невинна.

— Хе-хе... — труситься борідка,— хе-хе... Мабуть, таким, як ви, таким вічно підхмеленим юністю людям легко йдеться в житті?

— О, навпаки.

— Хе-хе... Слово честі, я вам заздрю.

— О, не варто, бо це ж ви переходите на особисте. І не варто накидати юності всілякі перебільшені небезпеки, що вимагають найсуворіших заходів, бо цим самим можна переступити межу справжньої небезпеки. Знаєте? Якось був сірий день. Сірий, вітряний, передгрозовий. Ішли люди вулицями, і багато з них ішли понуро, зігнуто, пустивши очі долі, пильно позираючи в землю. "Чому вони такі похмурі й дивляться тільки в землю? — спитав я себе і тут же відповів: — Вони стомлені й дуже бояться, щоб не спіткнутись". Так, так! Але були між ними й інші, багато інших. О, як упевнено виступали ці інші, які рішучі були їхні рухи, які сміливі й привітні погляди, який шляхетно-гордовитий вираз несхилених облич. І вони не боялись, що спіткнуться. Бо це була молодь або ж ті, що вічно, як ви кажете, підхмелені молодістю. От за що я найбільше люблю молодь, ту молодь, що ви її не хочете зрозуміти. Адже ви мусите не забувати, що силою обставин цій молоді покладено творити зовсім нове, відмінне життя. Молодь наша, звичайно, ще не встигла, не мала можливості як слід приготуватися до цього, бо, зрештою, це справа цілих поколінь. Молодь наша цю справу щойно починає, але раз у раз на кожному кроці стикається з огидними й численними спадками. Молодь — заповзята. Молодь уперта. Молодь — молода! Отже неминучі конфлікти й збочення, неминучі ті протиріччя, що їх ми часто й помилково проголошуємо злочинством. Слухайте, адже ми всі тільки нещодавно перестали робити з того ж таки біологічного явища якусь хоробливу таємницю, перестали огортати його серії,піком грішної спокуси. Скажіть, будь ласка, що в нас здебільшого й досі ще буває, коли, наприклад... ну, коли повстає молода кров? Коли, так би мовити, вино налито, і його треба випити? Що? Я відповім вам словами Декава: "Блаженні ті, хто стукає й кому не одчиняють — вони потім входять самі, не постукавши". Еге ж, вони входять, бо їм на такий

випадок охоче допомагають досвідчені й уже, звичайно, розбещені друзі. Ми тільки тепер запрягли як слід нашу педологію, ми тільки тепер починаємо поступово з малих років ознайомлювати нашу молодь з основами та законами важливого біологічного явища. І хай ще не скоро, а все ж таки ми пожнемо наслідки, що будуть прекрасні.

— Ах, мій заповзятий оптимісте! — докірливо хитається капелюх, що його знову зсунуто на потилицю. — Слухавши вас, можна справді подумати, що на задрипану землю вже лине сама голуба благодать. Але я все ж таки радив би більшу стриманість та поміркованість. Одна річ — гарні стремління й надії, друга — саме життя й азіятська країна. Одна річ — привабний прапор прогресу, друга — азіятський норов.

— Он як!.. — трохи здивовано й теж докірливо похитує головою другий. — Хоч, правду казавши, я таке чую не вперше, а тому й не вперше буде моя відповідь: все залежить від того, як це робити. До тієї поміркованості, що ви її радите і що її я приймаю, я додаю ще вміння й любов. А їх нам, безперечно, вистачить. Тепер ви спокійніші? Ну от... Щоб вас остаточно заспокоїти, я скажу ще більше: всі нездорові прояви, що трапляються в житті нашої молоді, треба без жалю викривати, виносити на світло. Жодних сантиментів! В одному випадкові подати дбайливу допомогу, в другому — карати нещадно. Але в той же час я мушу вас рішуче запевнити, що ці нездорові явища властиві тільки меншості, що більшість, переважна більшість зовсім не така, як вам здається. Ого, наша молодь, напоєна південним сонцем, кріпка, як сама земля. Наша молодь заповзята й витривала. Хіба ви, наприклад, не знаєте, що робиться навесні й восени по наших середніх та вищих школах? Як туди плавом пливе ця молодь? А ви кажете: розпуста. Хіба ви не знаєте, в яких складних умовах (через свою численність) здобуває ця молодь науку, як намагається вона в цих умовах наново формувати життя, як вона в цих умовах не тратить бадьорості й певності? А ви кажете: анархія. Хіба ви не бачите, як у більшій та більшій мірі починає захоплюватись молодь здоровими розвагами й заохочувати до цих розваг старших за себе? А ви кажете: потворство. Хіба не ясно вам, що молодь наша — це не та молодь минулих десятиріч з її хоробливим

нудом та скигленням? Хіба не ясно, що молодь наша, вдосконалюючи нову соціальну особу, не мусить блукати десь по закутках таємниць? І коли в наших складних умовах трапляються збочення, обмахи, нездорові прояви, то іноді — це неминучі помилки тих, що справді працюють, іноді — можливі обмахи тих, що справді шукають, іноді — зрозумілі винятки, що стверджують істину. Ні, вибачте за щирість, але ви не знаєте нашої хорошої молоді, напоєної південним сонцем, ви не подумали гарненько над тим, у якому стані вона перебуває, не зважили її величезної ролі, її психологічних зрушень, її поступу.

— Можливо, можливо,— поспішним і заспокійливим голосом каже високий. — Можливо, що я тут трохи відстав. Можливо, що й заслужив на ваш суворий присуд. В усякому разі, ваша переконаність мене дуже тішить.

— Ну і чудесно!.. Мені, очевидно, лишається тільки одне: побажати вам такої ж переконаності.

В цей момент серед тиші вулиць наче вибухає ракета — гупають на розі великі двері, і, ніби ті різнобарвні грайливі ракетні літавці, що шумно розсипаються в повітрі, розсипаються кольористі голоси.

Як бачите, з дверей великого приміщення, що на розі, раптовим іскристим потоком береться юрба, мабуть, щойно тут скінчилась якась запізнена розвага чи праця. Ці люди жваво гуторять, вигукують, сміються. Ці молоді люди поводяться просто, непримушено. Дехто з хлопців бадьорно обіймає дівчат, дехто з дівчат задьорно штовхає хлопців.

Веселі, рухливі, гомінкі, вони хвильним припливом сповняють перехрестя, течуть по всіх напрямках, по всіх напрямках розбивають кришталеву задуму ночі, і кришталеві скалочки сріблясто зойкають, звертисто падають, котяться ще довго шалапутними шумами...

Коли наші двоє співбесідників, проминувши шумне перехрестя, завертають у притінок глухіших вулиць, їм чутно, як і вам, бадьорий зліт пісні. Пісня раз у раз більше й більше розправляє крила, але пісня раз у раз більше й більше віддалюється,— та віддалена пісня серед весняної ночі, що кличе й тікає, нагадує щось і щось не доказує, манить на весла й ховає береги, сповняє радістю й легеньким сумом, обертається врешті в якусь одну далеку-далеку погойдливу ноту, щоб от-от, забринівши востаннє, розвіятись... та пісня, що за нею завжди так хочеться летіти.

Якийсь час і високий в капелюсі і невисокий в кашкеті йдуть мовчки, очевидно, прислухаючись, як і ви, до далекої пісні. Потім високий цокає своїм кийком, що його тримав був під пахвою, цокає грімкіше, ніж завжди, ніби намагається гострим кінчиком нагачкувати якусь втрачену думку.

І щойно другий співбесідник розкриває рота, намірюючись говорити, як перший застережливо підводить руку, перебиває його:

— Бачили? Наше буття! Бачили цих ура-Джульєт і цих розхристаних Ромео? Хе-хе... Слово честі, мені подобається... Між іншим, як ви мислите собі жінку в процесі цих нових психологічних зрушень?

Кремезна людина спокійно, довго й запитливо дивиться на свого невиправного супутника і потім повільно, спокійно каже:

— Знаєте що? А я вам все ж таки на це відповім. Хоч ви, здається, трохи жартівливо й недовірливо настроєні, а я вам все ж таки відповім.

— Ви образились? — похоплюється високий.

— Та що ви справді? — здивовано знизує плечима другий.

— Ну й добре. В усякому разі винен не я, а винна сумбурність нашого часу.

— Сумбурних часів самих собою не буває. Бувають лише сумбурні люди.

— Серйозно? Ну, якщо це припадає й на мою адресу, то я теж не ображаюсь.

— Слухайте, облишмо цей тон! Він нам обом не пасує.

— Охоче. З радістю.

Але перш ніж кремезний встигає розкрити рота, високий знову його перебиває. Високий, зітхнувши, поволеньки бере його під руку і просто, тихо каже:

— Ви не думайте за мене погано. Я знаю сам, що буваю іноді надто нетерплячий, незносний. Я іноді сам себе нещадно картаю. Не гнівайтесь... А то дійсно за час нашої розмови я тільки-но й заперечував та ущипливо посміхався. Без жартів, я з багатьма вашими думками погоджуюсь. Та й смішно було б не погодитись. Але в той же час є у вас таке, що я беру під великий сумнів. Я не наважуюсь зодягти ваші рожеві окуляри. Може, це тому, що ви — романтик. А може, це тому, що я вже не вмію вірити. Так... Я, очевидно, стомився вірити і віру мою передав іншим...

Десь далеко — чуєте? — ще раз полинула пісня і згасла. Наші співбесідники сум'ятно замовкають, аж поки високий починає тихенько насвистувати щось неупевнене розгадливе, досадне і врешті звертається до другого:

— Ну от... Ви мені так і не сказали про жінку.

Кремезний раптово зводить на нього очі, якусь хвилину незрозуміло кліпає, проганяючи свою задуму, потім хутко погоджується:

— Так, так... Про жінку. Я й забув уже... Ну, що ж... Часи Джульєт минули, і перш за все — не Джульєта, а соціально-біологічний суб'єкт. Рафінованим естетам це, може, й не до вподоби, але нам також не до вподоби, коли на жінку дивляться, як на якесь ефемерне, вибагливе, нетутешнє створіння або як на якусь (і так дивиться більшість), на якусь хитромудру, затайливу тваринку, причому нижчого ступеня тваринку, тваринку нерозгадану й лукаву, що їй ніби самою природою покладено приховуватись облудою таємниць та маскарадом інтриґ. Аякже! Вічна загадковість! Terra incognita .

— Але тут в чималій мірі винна й сама жінка.

— Припустім. Але це тому, що вона в найбільшій мірі обтяжена полудою традицій. І тепер, за часів великого переходу, в ній, цілком зрозуміло, мусять відбуватись ще складніші психологічні процеси. Вона надто довго була рабом, через те й неминучі для неї на цій новій дорозі всілякі прискорені злами, помилкові кроки, зайві підкреслення, одне слово, всі ті протиріччя, що їх ми часто спостерігаємо і що, не подумавши, готові одразу жорстоко висміяти, жорстоко засудити.

— Почасти згоджуюсь, але це мені знову нагадує те ж саме примиренство.

— Ні! Це тільки об'єктивність і віра. І, якщо хочете, я вже бачу віддалік, я вже знаю цю нову жінку. Вона вже йде. Я скажу вам навіть більше: найпомітнішою вона з'явиться якраз тут, у нас. Чому? Бо коли інші народи встигли вже віддавна витрачати свою потенцію, висуваючи той чи інший закінчений жіночий тип, то ми, якраз ми, цю потенцію, незалежно від нас, у великій мірі зберегли ще й досі. Бо в нас так багато ще непочатої свіжини, бо жінка наша тепер вийде вперше на всесвітній кін, бо жінка наша потрапляє в найщасливіший збіг обставин, бо жінку нашу виведе на цей кін не якась там подагрична рука минулого, а міцна, упевнена рука великого сьогодні.

— Еге-ге-ге-ге... Оце вже ви договорились,— вражено й зраділо, ніби впіймавши на гарячому вчинкові, погрожує пальцем високий. — Оце договорились. Це ж не що інше, як відверте месіанство.

— Ні. Це не що інше, як ті ж об'єктивність і віра. А ваш закид не що інше, як, даруйте на слові, закляклий формалізм. Іноді це ще називається: боятися власної тіні. Бо знову ж таки це у вас паніка, бо за подібною методою, чого доброго, й українізацію можна легко пошити в месіанство. Бо ж, говоривши нарешті серйозно, за яке месіанство тут може бути мова, коли моє твердження, цілком ясно, виходить із соціальних засад, коли це неминуче, як наслідок перш за все соціального відродження, коли це йде й буде йти за вимогами соціальної перебудови? Так от. На засадах цієї перебудови з'явиться й психологічно перебудована жінка, з'явиться найпомітнішою якраз у нас. Жінка, що не буде свідомо розцяцькованою річчю, що не буде сама приховувати своїх здорових біологічних потреб та робити з них якусь хоробливо-пікантну подію. Жінка, що сміливо вступить в коло найширших інтересів, що достойно посяде рівне з усіма суспільне місце. Вона вже йде. І що швидше хочемо ми побачити її в себе, то дбайливіше мусимо ставитись до жінки взагалі, мусимо, звичайно, якнайбільше шанувати її — не отим галантним прислужуванням, а здоровою, простою шанобою, що не принижує. Звичайно, цим я не сказав нічого нового, але якраз це мусимо завжди й скрізь говорити й робити. Мусимо виховувати тільки таку повагу до жінки, повагу до друга, коханки й матері.

— Все це прекрасно! Все це чудесно! Але якраз щодо материнства, то в тому дальшому чи ближчому майбутньому, про яке ви говорите, справа стоятиме, либонь, трохи інакше. Трохи простіше. Я навіть сказав би: вульгарніше. Особливо, якщо мати на увазі тодішню широку громадськість жінки та вже теперішню її широку прихильність до оперативних засобів.

— Нічого подібного! От ви... ви справді вульгаризуєте. Ви забуваєте за основне — залежність від обставин, залежність від буття. Адже, прикладом, у наших умовах жінка ще дуже потерпає, бо раз у раз

зазнає болючої боротьби між почуттям материнства й почуттям самозахования. Адже в ній, у жінці, в найбільшій, найвідповідальнішій мірі закладено оте істотне, невблаганне стремління, що рано чи пізно наказує давати комусь нове життя. Але в наших умовах, повторюю, її ще часто лякає всебічна залежність. Якраз тоді, коли, поборовши залежність, прийде нова жінка, якраз тоді основою взаємин повстане краса народження, краса материнства. Якраз тоді, коли не буде рабів ні власного самодурства, ні самодурства інших, коли люди справді поважатимуть людей за те, що вони люди, коли настане велика культура щирості й свідомості, тоді жінка стоятиме у всій своїй непохитній величній красі, як мати.

— Pardon. В якій країні має це статися?

— Та хоча б на Україні. Або десь-інде, поблизу десь, якщо вам тут не подобається. Чудесно ж буде, правда? Хіба можна не хотіти вірити? Ви, здається, самі посилались на велику ролю часу. Будьте ж певні, що час своє робить. Яка різниця: піввіку, вік, півтора чи й більше? Раніше чи пізніше — все одно так буде. І жінку, нову жінку, я вже впізнаю. Її сильвету я вже бачу й сьогодні.

Віддалік, мабуть, за кілька кварталів, чутно бистрий бодрений подих авта, що пролітає десь і швидко вщухає. Тоді звідусіль підходить і враз зупиняється притінена вузькими вулицями, запашна й трохи задушна тиша. Цілковита тиша. І в тишу цю, мов прохолодні великі краплі, падають слова непохапливої кремезної людини.

— Еге ж, шануймо жінку, коли хочемо шанувати себе. Скидаймо облуду хоробливих загадковостей, вибачливого ставлення до неї, як до тваринки нижчого ступеня, бо це принижує перш за все нас самих. Сподіваюсь, ви не будете заперечувати, що їй, як і нам, властиве геть усе — від геніальності до атавізму. І перш за все, як і нам — повстання крові.

Раптом десь обіч лунає короткий дивний звук. Він трохи верескливий, трохи хрипкавий і нагадує віддалений, придушений звук джазу. Він, цей джазовий вигук, скидається зараз на порив вітру, що підхопив якусь сподівану й боязку, радісну й болючу тривогу з землі. Він — такий, що наші співбесідники, як бачите, мимоволі зупиняються.

Знову падає тиша, що здається тепер ще густішою, але наступної ж хвилини зовсім недалечко знову чути той самий зрив остраху — жіночий голос, що в ньому ніби тривога й боротьба, просьба й неминучість. І, як бачите, наші подорожні чимдуж рушають туди, бо ясно, що там хтось зазнає лиха, що треба хутчій подати допомогу.

Збочивши трохи, вони потрапляють у міський садочок і через кілька кроків неподалець від себе постерігають, як постерігаєте й ви, дві невідомі постаті на весняному, пухнастому килимкові трав.

Одна з них, струнка й молоденька, вражена появою сторонніх, вже скочила на ноги й стала в тінь, як укопана.

— Що за крик? — суворо питає кремезний.

Постать мовчить. Тоді поволеньки підводиться друга, ще молодша, жіноча, і розгадливо, непевно ступає кілька кроків наперед. І також зупиняється. І також мовчить. Але ясно, що це саме їй хотіли заподіяти лихо.

— На вас напад? — запитує її кремезний і тут же поспішно заспокоює: — Не хвилюйтесь. Нічого... Йдіть спокійно додому, поки ми тут. А може, вам боязко самій? Ми вас охоче одведемо.

Жіноча постать мовчить, схиливши голову і не рухаючись з місця. А перша, що застигла була в тіні, тільки злегка й застережливо підводить руку і знову повільно пускає свою руку, мов той величний маг.

І так один момент стоять вони всі в напруженні, стоять незмінно на рівних відстанях.

— Вас зґвалтовано? — поспіхом питає високий в капелюсі.

Жіноча постать, не міняючи пози, повільно й заперечливо хитає головою.

— Але вас хотіли зґвалтувати? — непокоїться знову високий.

І дівчина знову, ніби перемагаючи себе, повільно й заперечливо хитає головою.

— Нічого не розумію! — дражливо сіпає плечем високий. — Але ж вам хотіли вчинити якусь прикрість, інакше ви не кричали б. Так?.. А може, вас до нестями залякано? То зрозумійте ж, нарешті, що ми тут. Ми тут! Не бійтеся й ходімо вкупі. Чуєте, сердешна? Ну, ходімо.

Спадає мить ще напруженішої тиші. Дівчина підводить голову, позирає на наших знайомих, потім на леґіня, що мовчазно стоїть у тіні. Її рухи в цій срібній імлі здаються надзвичайно м'які та округлі, її обличчя здається блідо-прекрасним. Вона, одкинувшись горілиць, ніби втягує в себе п'янке повітря ночі, ці запахи ніжних трав і кришталевих рос. Вона, либонь, хоче враз набути бадьорості, хутчій опанувати себе, і чоло та все надбрів'я беруться їй раптовими, різкими зморшками. Вона стискає губи, вона відчайно змагається і, кінець кінцем, як зачарована, м'яко, повільно повертає в тінь.

Тоді леґінь, неначе той маг, широким величним рухом обіймає її за плече, і вони вкупі повагом ідуть собі геть, лишаючи серед ночі той шурхіт піску на доріжці, що співає так насторожено і тане поволі, тане довго...

— Ну, що ви тепер скажете? — питає високий, похапцем ізсовуючи капелюха на потилицю і почуваючи себе тільки переможцем.

— Еге ж! А що ви тепер скажете? — відповідає йому другий, спокійно й добродушно посміхаючись та зовсім не почуваючи себе переможеним.

Ніч.

Південна ніч.

АТЛЕТИКА

Ні жесту млявого — бадьорість. Ні риски сумніву — сміливість. Ні хмарки в оці — ясність. Ні хмарки в думці — точний розрахунок.

Тут — чітка, мов цифри, суворість рухів. Ясна, мов аксіома, закінченість найменших відрухів.

Тут — правдива енергія й витривалість. Напружена, мов дослід над іксом, загостреність уваги.

Тут — невблаганна, мов остаточний підсумок, рішучість волі. Швидка, мов думка рахівниці, і несхибна, мов знак рівенства, доцільність всіх наказів волі.

Він добре знає: лише тому дається перевагу, хто, скупчивши зусилля, уміє швидко рухатись і володіти цифрами.

Ви зацікавлені? Ви придивляєтесь?

Може, занадто він плечистий та дебелий? Але який міцний у нього стан.

Це упертя? Воно тверде, як камінь.

Ці м'язи? Вони опукло-пружні, як булатна сталь.

Груди? Правда, як високо здіймається цей обшар? Як хвильно позначається на ньому контур ребер, що схоплені в проміжжях рядками чільних, вузластих пагорків!

Віддих? Повільний, точний, що не дозволить швидкої втоми. Повільний, але який потужний віддих! Чуєте? Як рівномірно, повно, мов той могутній міх над горном, движать легені. Як рівномірно, чітко, мов той чіткий невтомний маятник, співає серце.

Авжеж, ці лінії, ці форми ви ладні споглядати довго й залюбки. Ці форми й лінії — мистецький твір, що полонить, що силоміць вбирає в себе допитливість очей.

Що довше будете дивитись, то більше схочеться дивитись.

Що глибше будете доходити думками, то більше виникатиме нових, ба навіть несподіваних думок.

Що краще зрозумієте, то швидше, то сильніше опанує вас бажання наблизити його до себе, наблизитись самому, щоб самому ж здобути таку живу й прекрасну міць.

Ось у зливі сонця стоїть він перед вами — засмаглий та чорночубий. Він, може, виглядає трохи важкуватий, проте ви ще побачите і сприт і гнучкість.

Ось випростується він, широкоплечий, пружний, і непохапливим, спокійним, теплим оком промінить просторінь. Він так поважно й владно дивиться навколо, що нема сумніву: до ніг його вся далечінь. Він непохапливо та так уважно дивиться, що нема сумніву: там

розступаються глибини. Він так любовно обіймає оком цю зарожевілу на сонці персть, неначе ту коханку, і вам здається, що вже не пильні очі — то простяглися руки, які поволі пестять, хвилинами стискають, хвилинами легенько одгортають одіж, щоб засміялась розкіш лома.

Ви піддаєтесь силі цього дійства. Вас опановує таке ж бажання. Вас мимоволі тягне в той же бік. Ви теж напружено скеровуєте позір, ви теж, підсилені його стремлінням, охоплюєте далеч, ви теж вбираєте очима одіж, що заслоняє ґрунт. Ви одгортаєте примхливі складки, ви споглядаєте красу... не мрійних, вишиваних, пшеничних, так запобігливо, так хитро, так упереджено, так однобоко ославлених просторів, а ланки протиріч, красу самих глибин.

Гукає він, і вкупі з ним ви йдете далі.

Ви бачите: ось величезна смарагдова тканка, ось багатющі сіножаті, а під ними — суцільні підверсти, брунатні підверсти.

— Галло! — гукає. — Один мільярд чотириста сімдесят чотири мільйони двісті сорок п'ять тисяч тонн повітряно-сухого торфу!

Чіткі рулади цифр. І, віддавшись на волю цих звуків, ви вже чуєте: півтора мільйона кінських сил, що з них можна користатися день у день протягом ста років.

Чітка музика цифр.

І далі, полинувши в другий бік, пронизавши ще глибше поверхню, бачите ви шари густої речовини.

Галло! Понад двадцять п'ять мільярдів тонн рудого вугілля найліпшої якості!

Напружене, буркітливе стакатто цифр... Бо не відомо, скільки ще лежить понад цими мільярдами. Бо не знати, скільки ще виявить цього скарбу ваша допитливість, що її тільки тепер насправді збуджено.

Буркітлива, інтригуюча музика цифр. І, віддавшись на волю цих звуків, ви вже чуєте: п'ять з половиною тисяч калорій основної тепловидатності.

Ясна річ, ви тут довше затримуєтесь поглядом, затримуєтесь думкою.

Ви помічаєте, як по хащах Правобережжя причаїлись снажні половчанки — щедра Понтайя, щедра Мошора, нестримна Вишгора, весела Катеринпіль, ніжна Саксагань... А ще багато ви проминули своїм оком, а ще багато-багато їх міцно снять, ждучи уві сні, коли прийде сильний та невідступний, прийде, розбудить, візьме.

Ваша думка, затримавшись тут довше, розгортає у вашій пам'яті сторінки степових архівів. У вашій пам'яті повстає славне тремтіння гельзенкірхенських акцій і славна вимога аджамського власника. Ви на момент уявляєте собі опазурену лапу старого хижака і лисячі усмішки спритних приблуд, уявляєте гостру красномовну гру пристрастей, що скінчилась нікчемно.

Та нараз, зім'явши й кинувши цю сторінку, ви вже бачите, як згодом (може, й скоро) голубими шляхами Словути підуть ці добровільні, посагом навантажені, бранки, як швидко підхоплять здобич залізні руки й понесуть у степи, як заспівають у степах палкі калорії й задудонять вічно юні двигуни...

І далі, ще глибше зиркнувши, ви помічаєте в жилах чорну, неначе ебен, чорну із срібним полиском, чорну, що вже одцвіла й загусла, кров.

Галло! Шістдесят мільярдів тонн кам'яного вугілля! Чіткі, яскраві акорди цифр.

Ви помічаєте, як у цих глибинах, мов дивовижне мереживо, послались ген-ген на всі сторони численні кривизни численних проходів.

Галло! Сорок п’ять з половиною тисяч квадратових кілометрів, що під ними засоталось мереживо.

В глибині ваш позір перебігає звивами похмурих галерей. Ваше око хутко завертає у квершлаґи, перехоплюється сходами горизонтів, потрапляє у темрючну пащеку вибоїв. Ваше охо випурхує з-під наїжених бремсбергів, пролітає довгими штреками. Ваше око раз у раз натрапляє на жовтаві вогники, що блукають тут невиразно, блукають боязко, наче легендарні мандрівні блимавки — рештки загублених душ...

Еге ж, пильніше глянувши, ви помічаєте: іноді скрадливо повзе отрута і губить ці вогники, а хтось комусь вимовляє і не знаходить винного. Іноді зрадливо падає тягар і губить вогники, а хтось ламає руки, шукає винного. Іноді громохко здригається пащека й засипає вогники, а хтось, обурений та заповзятий, знаходить винного.

Тут щось ламається, а там тихенько потирають руки, бо матимуть прибуток. Тут не старчає шрубів, зіпсуто линви, страйкує кабель, а сортувальня кліпнула і тихо задрімала. Он гам бракує лісу, бракує рейок, вагонеток, а спантеличена підривка вже відстала, а тіні з вогниками недоладно потяглися з кутка в куток, з вибою до вибою.

Ось зольність та засміченість доходять половини, а цей вибійник, цей десятник, хитренько озирнувшись, хутчій стараються за кількість. Ось, прикладом, встановлювали квершлага, що досягає самого шару, і раптом без причин взялись ладнати бремсберга. Хоч це безглуздо, хоч більшість повстає, проте, як бачите, ладнають. Ось, прикладом, валяються машини, мертвіють по вибоях, цвітуть іржею, а хтось, як

бачите, лагідно запевняє, що врубові зусилля такі смішні й такі даремні. Ось, прикладом, ще й досі не вкрито естакаду, а взимку холод і вітри коцюрблять рух, вставляють гальма, втішаються з безладної одкатки.

Ви вражені. Бере непокій. Але сторожке око, що ви за ним простуєте, вже пойняла суворість. Міцна рука, що вас веде, вже почала на це загрозливо стискатись...

Ваш погляд знову доганяє далеч. Ваш погляд закружляв над Інгульцем, над Саксаганню, Жовтою... Припав до цілини, занурився у надра.

Галло! П’ятсот мільйонів тонн залізної руди!

Чіткі, хвилюючі акорди цифр.

А погляд знову далі, де нікопільська стародавня тканка сум’ятно падає з рамен...

Галло! Манганова руда! Сімдесят шість мільйонів тонн!

Чіткі акорди цифр.

А погляд знову далі, де з гайворінських овидів — цнотлива Хащувата.

Галло! Манганова руда! Ще біля чотирьох мільйонів тонн!

То тут, то там, в супроводі чітких акордів, в томливих усмішках, в чеканні або в дійстві чергуються хутчій, зринають і зникають: тут — живе срібло, там — вапняк, тут — фосфорити й крейда, там — каолін і вогнетривка глина, тут — пісковик, там — самосадна, кам’яна, виварна сіль...

Гудуть акорди. Дзвонить сонце. Яриться соками потужна далечінь. Снагою кличе лоно. Співає плід і те, що хоче плоду.

Співає ген по Україні, по всіх її родючих берегах...

І в урочистому звучанні найурочистіші слова:

— Руда й вугілля!

Ви помічаєте, як високо здіймаються знайомі груди, що в них, мов той могутній міх, движать легені, як високо здіймаються ці груди й посилають відгук:

— Руда й вугілля!

Ви теж немов відчули крила, вас теж немов підхоплює ця буйна радість.

— Руда й вугілля!

Вас теж немов пойняв у грудях лоскіт, вам теж немов буремно, легітно й нестримно.

— Руда й вугілля!

Ви бачите нараз, як він, цей досі непохапливий силач, звів руки. Як раптом нап’ялися жили й запагорились м’язи. Він починає.

Ви бачите, як він схопив важкого коряка и подав його на вежу. Як на високості його спинив, торкнув і перекинув, щоб витрусити на долоні очисного вогню, але, не гаючи й хвилинки, вхопив уже ківша другого, теж повного руди, щоб теж віддати на вогонь.

Галло! Руйнуюча сила вогню!

Галло! Будівнича вогненна сило!

Ви бачите, як щохвилини прискорює він рух. Як він вправляється і тут і там. Як він невтомно піддає лискучу міць калорій, як розраховано взичає прохолоди, як зберігає в кавперах свій віддих, як уникає порохняви.

Згодом ви бачите той сприт, з яким він пробиває дверці, щоб випустити шумний накип, той сприт, з яким він пробиває другі, щоб випустити пломенистий скарб. Ви бачите: сміливо й точно вже він скеровує палкі потоки й формує потемнілі, неначе темно-бурштинові грона.

Руда й чавун! — гуде акордами метал.

Руда й вугілля! — вдячно і велично повторює луна.

А він уже підносить тягарі. Він швидко розкладає їх обабіч.

Тут, щоб наситити мартенову жадобу. Там, щоб залити спрагу бесемера. І знову — клекітний вогонь, і знову — сила, сприт, рішучість, точність.

Ні руху зайвого. Ні риски сумніву. Хутчій вперед!

Щоб тут не запізнився генератор.

Щоб там не поспішив конвертер.

Щоб тут охолодити газом. Щоб там старанно випалити доміш.

Щоб, злегка крекнувши, кінець кінцем одсунути заслони і дати путь новим палким потокам, палким до краю, до нестями, до нестерпучо-білих, ажень зловісних, ажень пекельних палахтінь...

Чавун і сталь! — гуде акордами метал.

Руда й вугілля! — віддає луна.

Ви не встигаєте помітити, як він уже крутнувся, як підхопив цю свіжу, грізну, іскристу напругу. Вона лютує, але піддається. Вона повзе крізь невгавучий гуркіт. Зрадливо, гнівно. Але дедалі їй тісніше, вона дедалі тонша й тонша. Вона заборсалась, вона оскаженіло пнеться, вона звивається довкола рук, але спадає з сил, чорніє спересердя, востаннє зойкає та хилиться йому до ніг.

Він, чорночубий, обтерши піт, береться знову.

Ні жесту млявого — бадьорість. Ні риски сумніву — рішучість. Ні хмарки в оці — ясність. Ні хмарки в думці — точний розрахунок.

Він добре знає: лише тому дається перемога, хто, скупчивши зусилля, уміє швидко рухатись і володіти цифрами.

Як бачите, він ще встигає простягти засмаглу руку он туди, де усміхаються на сонці рейки, він точно зупиняє свою руку там, де підбігають натовпом вагони, він ділить нарівно й дає любовно.

Чи уявляв собі хоч трошки старенький, посидючий Пліній, коли гортав дві тисячі книжок та занотовував дари Натури? Чи уявляв, коли писав про першу пломенисту тічність, першу спробу?

І ви бодрено, міцно стискаєте цю руку, — засмаглу руку дня.

НАЙМЕННЯМ ЖІНКА

Як і торік, так і тепер за вашим вікном, де чорні хрести й зелене кипіння, тече на світанках прохолодне вино.

Як і торік, ви перехиляєтесь через підвіконня і з насолодою ловите устами ці незрівнянні струмені.

А ще пахне цілий день яблунева заметіль.

Цілий день тихо й снажно співає густий цвіт — три яблуні, що потрапили якось у ваш закуток і розрослися тут напричуд пишно, три великі яблуні під самісіньким вашим вікном.

Іноді ви одгортаєте вкриті піною верховіття, і тоді погляд, поблукавши буйними заростями, натрапляє на торішню могилу. Ви тоді згадуєте за печальну жінку. З тих надвечір'їв минулого літа випливає її задумана постать, і ви згадуєте, як раз у раз з'являється вона надвечір'ями й сумує неподалець вашої хати...

Так! Одслонивши вікно, ви тоді майже день у день могли побачити сумно-задуману жінку.

А потім була осінь, коли зайнялися пожежі над кленами й боязко тремтіли березки, боязко стріпуючи свої легітні прикраси, аж поки в синьому дзеркалі небес не відбилась їхня одверта нагота.

Була осінь, коли ночами несподівано й глухо падали останні яблука під вікнами, — ті останні, що цупко були затаїлися між галуззям, що не брала їх ані рука, ані вітер, що довго змагалися й не хотіли падати.

Пам’ятаєте? — одне яблуко на самому шпильочкові верховіть героїчно трималось до глибокої сльоти. Вже й дерево стало зовсім голе, вже нудно замжичила негода, а воно все яскріло, мов той зухвалий

виклик, все горіло на шпильочкові, ніби намагалося і собі і всім довести, що літо не минуло, що само воно ще молоде та міцне. Наївне яблуко! Одного разу, напружившись д’останку, воно на хвилинку ще було замислилось і все ж таки впало.

Пам’ятаєте за тих осінніх ночей надзвичайну, майже урочисту тишу під вікном? І серед тиші — глухий, м’який, неможливий звук падіння. Тоді, уявляючи собі похилі постаті яблунь, що потерпають від жорстоких обіймів темряви й вогкості,— пам’ятаєте? — мимоволі уявлялося: десь там вузлуватими корінням вони міцно тримаються за ґрунт, десь там своїми цупкими полапками вони позаплутувались у черепах, у кістках і смокчуть те тлінне надіб’я, смокчуть соки всього, що дозріло і впало, насичуючи себе якомога, щоб потім знову зацвісти й родити.

Пам’ятаєте? — була осінь, і ви ще часто могли помітити сумно-задуману жінку.

Була пізня осінь, коли раз у раз набігали із степу ватаги вітрів, гнали, як тих розкошланих бранок, натовпи хмар, і бранки, лементуючи, стукали в вікна, добивались до хат, а ночами, — пам’ятаєте? — вони іноді стогітно ридали.

Тоді вже не так часто з’являлась під березою самотня жінка.

Потім нестерпуче забіліло довкола. Замережені дерева нерухомо й гордовито стояли, мов той майстерний витвір із скла, пухнасті пластівці щедро лежали по всіх усюдах, маленьке сонце пустотливо гойдалось, розсипаючи кольористі іскорки, дзвінкоголосо метушилися діти, і гралася маленька дівчинка. Тоді за ввесь час, може, раз або двічі могли ви помітити задуману жінку.

І нарешті з далеких країн повернули дні, коли жовтожарий павучок, примоцувавши вгорі павутинку, наважився спускатися нижче й нижче. Коли забреніли в повітрі злотаві шуми, коли запахли перші несміливі

трави й перша несмілива брость, а скрізь зацвіла одвертіша усмішка, а тіло почало набрякати збудним напоєм, а кров почала непокоїтись подихом повстань...

Тоді... тоді ви знову помітили жінку, помітили вдруге й втретє, але, порівнюючи, це знову ж таки не часто.

Ви також помітили, що приходить вона не в темному, як минулого року, одязі — приходить в одязі скромному, але весняному. Ви також помітили, що хода їй стала твердіша й рішучіша, а рухи позбавились непевної м’якості, невиразної повільності.

О так. Її рухи набрали більше чіткості, а вся постава бадьорості. На обличчі їй зникли блідість і болісність, лишились тільки життєва задума й тверезa допитливість.

Вона шляхетно прибрала це місце несподіваного смутку, але вона вже не сиділа тут до пізньої сутіні, вона зберігала час і одходила пружним кроком.

О так. Вона одходила пружним кроком і останнього разу була вже не сама. Вона, безперечно, змінилася, як змінилося й все довкола.

Де ті осінні присмерки? Де той нуд і томливість сірих днів?

Де наїжена тремітність днів і ночей, що потерпають від жорстких обіймів вогкості? Де безумна гульливість ватаг, що приходять із степу, де той посвист, зойк, шалапутя, і розкошлані бранки, і зворушливий лемент, і приборканий стогін, і безнастанна чорна, як ніч, тривога? Де та велика напруженість, та неможлива тиша, що приходять слідком за негодою, те зимове одубіння, що гнітить своєю величністю і так поволі, так нерішуче, проте неминуче піддається на перші злотаві шуми, першу веселкову снагу?

Вчора, хай буде це вчора, глухо й приречено попадали яблука, ті непотрібні яблука, що не житимуть більше ніколи, а сьогодні нестримно співає нова яблунева заметіль.

Сьогодні, пивши з вікна прохолодне вино, ви почували, як гнучко й лоскотно розгортається в вас невідома пружина,— хіба вам не кортіло засміятися або почати веселої пісні?

Сьогодні, бродивши в степу, ви бачили незрівнянні димно-голубі плафони й далекі, запещені сонцем, обрії. Ви бачили многомовну зливу нових фарб і відтінків, ви чули, як метушлива комашня складає до сонця нову многострунну хвалу. Ви добре знали, напоєні збудним вином та ласкою лона, що сьогодні буде заглиблено-творчий, багатий день. І сьогодні ви мимоволі згадали вашого доброго знайомого, милого бурґундця з простою натурою та міцними зубами, що, серйозно жартуючи, так любив вихваляти життя. Воістину так, міцнозубий, невмирущий Бреньоне: ти йому одрубуєш лапи, а в нього виростають крила!

Прийшовши сьогодні з роботи приємно стомлений, стомлений ще й цією душною дниною, ви одразу ж залюбки лягли в своєму затінку, де рівна похолодь і рівна тиша.

А згодом, чи чуєте? — фанфари.

Мабуть, знову хтось назавжди пустився берегів, і в пам’яті вашій на момент зринає постать знайомої жінки.

Та цього разу фанфари десь далеко, жінка тепер теж далека від тієї, — і ви, збуджений звуками, недовго зупиняєтесь думкою на цих буденних випадках, ви даєте широку волю вашій уяві. Найширшу волю! Бо за цими злетами фанфар так легко летить химера...

Еге ж... Коли ви вертали додому, душна днина вже обіцяла відсвіження. Вже з крайнеба заходило сизе, аж чорне, крило, а другі півнеба ще леліли, і задьорно всміхалося сонце. Небо немов поділилось, і це було разюче видовище. Це була разюча краса контрастів, повсякчасних і повсюдних протиріч.

Під свіжим враженням тепер вам здається, що жодні звуки не відповідали б так цьому видовищу, як звуки фанфар.

Справді-бо. Коли ви їх чуєте, вас завжди сповняють тривога й бадьорість, вам завжди чомусь і тоскно і відрадно, вам приємно стискається серце, й легеньким сумом сповивається думка, вам ніби ще зрозуміліші радість і біль, вам тоді найчастіше уявляються героїчні картини.

Ви можете тоді раптово, неймовірно бистро летіти думкою в далекі віки, далекі країни... Ви можете... ну от, ви бачите вже, як виходять на арену похмурі люди. Тривожний, як розпач, поклик металу шматує повітря, і в останньому параді повільно, похмуро й важко проходять похмурі люди. їм квіти, оплески й тисячі вигуків із переповнених радістю грудей, а вони на всю силу легенів кидають таке грімке й таке безнадійне, мов зухвалий прокльон:

— Morituri te salutant .

Фанфари — і ви бачите, як на підвищенні вихоплюється спритний розцяцькований герольд, ви бачите, як зав’юненим вихором здіймається пісок із турнірного майдану. Ви навіть чуєте, як жорстоко, неприязно дзенькають сталеві шати, чуєте гострий терпкавий запах кінського поту й людської крові...

А от під зливою ворожих куль неподалець чужої барикади заліг невідступний загін. Ви бачите, як на лунке бадьорне гасло рвучко метнувся загін уперед і, всіваючи свою путь трупами, зрушив ворога,

зім’яв ворога, розтрощив ворога й переможно погнав сполохані ворожі решткі.

А ось під прапором волі, здобутої тисячма тисяч смертей, в супроводі тих же звуків проходять славетні полки вашої країни. Вони готові завжди дати найсуворішу одсіч, вони завжди готові на смерть, щоб тільки відстояти життя.

А он з білого каменю якісь величезні прекрасні будівлі. На урочисте гасло тих же звуків мармуровими сходами шумно сходять юрми нових життєрадісних людей. Строкатим потоком пливуть вони долі — в сади й долини, на ріки й озера, — сходять на час перепочинку, поки знову покличе їх до праці той самий метал.

Ви любите звуки фанфар. Це — непокій і бадьорість, радість і біль, терпкава кров і світанкові роси...

Збуджений ними, ви, кінець кінцем, все ж таки підводитесь, наближаєтесь до правого вікна.

Яка надзвичайна картина! З одного боку змагається ще укісне проміння, укісне і тому якесь ніби тремтюче, різке, запопадливе, що цілує міцно, цілує востаннє. З другого — важко й заціплено надходить похмурість, безсерда похмурість, що дедалі суворіше вигинає кошлаті брови й частіше поблискує гнівом. Вони зараз мусять стикнутися. Вони вже... така краса, що хочеться крикнути!

І в цей час на сталевому тлі передгроззя, на знайомому вже вам місці, внизу, біля торішньої могили ви постерігаєте дві ясні несподівані постаті. Несподівані своєю весняною ясністю, своєю тут присутністю.

Дві знайомі вже постаті, що, заглибившись у невситиму розмову, не помічають ні вас, ні наближення бурі.

Він, може, трохи важкуватий, але гнучкий і такий засмаглий та чорночубий. Ви впізнаєте цього плечистого, пружного й ніби непохапливого силача? Це він минулого разу якось незграбно, але зворушливо був підтримав її, а потім осторонь скромно стояв і чекав.

Вона — ви її знаєте.

Захоплена його мовою, вона також не звертає уваги, що вже рокочуть нестримні погрози й завихрюється шумний шал. Так наче зараз і вона і він хутчій відчувають, ніж розуміють: що буря сильніша, то швидше пролетить.

Аж раптом ударило поблизу, несамовито труснуло деревами, замотиляло кучмою верховіть, сипнуло хмарками пилу, плямкнуло першими краплистими дзвониками...

Розмова урвалася: куди ж їм тепер?

Хутко, похапливо озираються довкола, і ви помічаєте, що вирази їм обом трохи розгублені, проте задьорно-веселі. Така-бо справді пригода!

Першою все ж таки зміркувала вона й чимдуж кидається до старого паркану, під захист густого яблуневого руна. І крикнувши щось заохотливе, поспіхом оминаючи горбики, високо підстрибуючи в траві, одбиваючись од цупкого галуззя, перебільшено махаючи руками, перебільшено вгинаючись, забризкана, зашаріла, задихана, — вона перша добігає до яблуні й з розгону просто грудьми падає на ню, обіймає. Ту ж мить встигає й він, чорночубий, плечистий, збурений, але йому нема де спинити свого розгону, і він з розмаху обхоплює жінку. А тоді, ярливо сіпнувшись, нараз припадає устами до її вигнутої шиї, до принадних ніжно-пухнастих кучерків, — і так завмирають, не знають, що їх в цю хвилину щедро обсипає яблунева заметіль.

Дивіться: в бурі, у грозі займається нове кохання!

Тільки наступний громохкий удар, наступний оскаженілий порив та ще рясніші струмені примушують їх схаменутись.

Вітрюга бахкає вашим вікном — треба вікно зачинити. І, зачиняючи, ви несподівано для себе самого приязно й захватно гукаєте:

— Прошу до хати!

— Дякуємо! — теж приязно й весело, анітрошки не вражені, відповідають вони. — Дякуємо! Скоро минеться! Тут затишно!

Їм сьогодні припало до жартів: де ж та затишність, коли їх уже добре змочено?

— Прошу до хати! Змокнете!

— Справді? Ну гаразд.

Вони поспішають до вашої хати, а ви широко розчиняєте двері.

НАКАЗ

Програму скінчено. Завіса поволі гасне.

Ми вам не граємо напутного марша. Ми лише просто кажемо: добра вам путь, ішовши.

Йдіть, не забуваючи:

— що шалено-швидко пролітають наші дні, мчать життям, як розлогими степами, наші буйногриві місяці, пропливають, як гордовито задумані кораблі, наші роки, щоб не вернутись. Але прекрасно, що є можливість любити колишній біль і сумувати за колишньою радістю. Бо

це дає невичерпні скарби, бо це значить день у день непереможно хотіти нового болю й нової радості, безнастанно й глибоко любити життя. Це значить: день у день якнайбільше змагатись, будувати, жити, любити.

Любіть!

— коли легесенькі бризки підстрибують і обсипають обличчя, коли в грудях гнучко й лоскотно розгортається якась невідома пружина, коли хочеться полоснути ножем по неможливих заслонах, коли хочеться владно полетіти у просторінь, коли ви без глуму, але рішуче перехоплюєтесь через могили й розумієте невгавучу многострунну комашню, коли ви чуєте, як дихає земля, й обіймаєте землю, — то скільки б не було вам років, хто — хто посміє сказати, що ви не молоді?

Будьте молоді!

— бо тут визнають тільки сміливих і здібних, тут обдаровують ласкою тільки імкливих та енергійних, тут, свідомо йдучи на страту, почувають себе тільки щасливими: адже не тлітимуть десь надарма, адже поспішно збиратимуть всю свою міць, щоб побачити, як радісно й вдячно палає вона на спільному вогнищі.

Збирайте, несіть!

— а маленька дівчинка — велика радість, великий химерник, великий бунтар і жорстокий сміливець, що заслуговує тільки на прощення та любов і завжди нагадує давню азіятську мудрість: нарід, що не любить дітей, не має майбутнього.

Пам’ятайте:

— наша молодь, напоєна південним сонцем, насичена південною свіжиною й завзяттям, молодь, що ніколи не схилить голови, що ступає

твердо, дивиться сміливо, — вона в своїй більшості кріпка, як сама земля. Треба, щоб і меншість стала такою ж.

Зробіть!

— що швидше порвемо у взаєминах облуду хворобливих загадковостей, що більше будемо шанувати простою шанобою, яка не принижує, що швидше розстріляємо рабів і власного самодурства і самодурства інших, а цим самим почнемо поважати людей за те, що вони люди, — то швидше й найпомітніше з’явиться якраз у нас нова Жінка і стане у всій своїй непохитній величній красі.

Шануйте її, коли хочете шанувати себе!

— дуже рідко падають із чужих риштувань, найчастіше падають з власних, падають невправні і лише тоді розуміють, що до перемоги безліч вимог. Перемога дається тільки тому, хто, скупчивши сили, вміє швидко рухатись і володіти цифрами.

Умійте!

— бо наші дві — це гой колір, що біль перетворює в радість

і, раз полонивши, не пустить назад, бадьорний колір нестримних палахтінь.

Хай він яріє, п’янка справдешня радість!

Хай будуть повні ваші серця, як повні бувають келехи.

Хай повсякчасно й повсюдно діють протиріччя, що рухають все вперед.

Хай живе все, що ненавидить морок і любить силу, все, що не знає спокою й зневіри, бо довкола багато ще в нас цілини й багато-багато весен попереду.

Бо вже вклоняються химери давнизни, вже упокорено стеляться простори.

Добра вам путь, ішовши!

Харків, 1929 р.